

AUG | SEP | OKT | NOV 2015

www.vriendeniff.be
vriendeninlandersfields@ieper.be

Postadres VIFF
Kenniscentrum IFFM
Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper
057 / 23 94 50

Klantnr. 1845938
Erkenningsnummer: P3A9021

Beste Vrienden van het In Flanders Fields Museum,
Hier zijn we dan met onze 55ste editie, opnieuw bomvol interessante artikelen. De geslaagde Slagveldreis neemt het leeuwendeel van deze editie in beslag. Niet minder dan 6 auteurs hebben aan het relaas van 5 fascinerende dagen meegewerkt. Het leidde tot een veelkleurig palet voor fijnproevers. Maar dit geldt ook voor de andere artikels. Het is opnieuw een nummer om te lezen, te koesteren en te bewaren. Dit is de inhoudstafel:

ONTROERPARCOURS

Van Strijder tot Vredestichter (Jan Breyne) 02

DE NAMENLIJST Over 'Zivilarbeiter' (Pieter Trogh) 06

DE SLAGVELDREIS 2015

Non Omnis Moriar (Ludwich Devlieghere) 07

Eerste dag: de tragiek van 22 augustus 1914 (Jan Breyne) 08

Tweede dag: in de boezem van de heuvel (Marc Dejonckheere) 10

Derde dag: het bos werd maanlandschap (Jan van Berkum) 13

Vierde dag: van soldaten, die gezien moesten worden (Johan Van Duyse) 16

Vijfde dag: 1917 of het einde van de euforie (Emiel De Cock) 18

PORTRET

Patrick Bracke: deadlines waren dodelijk (Geert Spillebeen) 21

IN DE KIJKER De nagel op de kop (Marc Dejonckheere) 23

UIT HET MUSEUM

De geheimen van een groepsfoto ontsluit (Marc Dejonckheere) 25

WE REMEMBER Gilbert Talbot leeft in Talbot House (Geert Spillebeen) 29

UIT DE LETTEREN GELICHT

Charles H. Sorley, aan Duitsland (Chris Spriet) 33

Oorlog en Haiku (Willy Callens) 34

MEDIARUBRIEK

Een verzonken herinnering: martelaarssteden (Luc De Munck) 35

Een documentaire over de Brand van Leuven (Luc De Munck) 37

Een CD doorgelicht: Fantoompijnen (Chris Spriet) 39

Redactieraad

Jan Breyne (janbreyne@telenet.be)
redactieverantwortelijke

Annemie Decoene (annemiedecoene@hotmail.com)
Marc Dejonckheere (marc2.dejonckheere@telenet.be)
Ludwich Devlieghere (ludwich.devlieghere@pandora.be)
Gilbert Ossieur (gilbert.ossieur@skynet.be)
Geert Spillebeen (geert.spillebeen@euronet.be)
Freddy Rottuy (frottey@yahoo.com)
Pieter Trogh (pieter.trogh@ieper.be)

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
Wieltje 11, 8900 Ieper

Vorm B.AD

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist. Deadline voor volgende aflevering: 30 november 2015. Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

www.facebook.com/VriendenFriendsIFF
twitter.com/VIFF_IFFM_leper

ONTROERPARCOURS

VAN STRIJDER TOT VREDESTICHTER

HET VERHAAL VAN SHAHRIAR KHATERI

“Nu, 100 jaar na de verschrikkelijke gasaanvallen in Langemark en Ieper en bijna 30 jaar na mijn eigen ervaringen met chemische wapens, zijn wij hier verzameld om te tonen dat wij vastbesloten zijn om voort te leren uit de lessen van het verleden, om datgene te omarmen dat ons verbindt en om erop voort te bouwen. Om de woorden van Mahatma Gandhi te citeren: “Je moet zélf de verandering zijn, die je wil zien in de wereld”. Wij moeten vandaag bij onszelf beginnen. Wij moeten in vrede zijn met onszelf, onze familie en onze natuurlijke omgeving. Wij moeten leren elkaar lief te hebben.”

Als iemand deze woorden met recht en reden mag uitspreken, dan is het wel Dr. Shahriar Khateri, Iraniër en vandaag werkzaam in Den Haag bij het OPCW, de VN-gereleerde “Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons”. Shahriar is geen onbekende te Ieper. Hij was al een paar keer te gast bij de mensen van het IFFM en de woorden in de inleiding heeft hij uitgesproken op de Vredeswake van Langemark op 30 mei 2015, waar hij eregast was. Zijn leven leest als een spannende roman met als achtergrond de oorlog tussen Iran en Irak tussen 1980 en 1988.

Shahriar Khateri: “Wij moeten leren elkaar lief te hebben”

Opgegroeid in het gezin van een medisch beambte moest hij al vroeg ervaren hoe het voelt om een verlies door oorlog te verwerken. Zijn broer, soldaat in het Iraans leger, werd getroffen door het gas, herstelde en keerde terug naar het front, om enkele maanden later te sneuvelen. Het heeft Shahriar getekend. Hij vervoegde als vrijwilliger zélf het leger, amper 15 jaar oud. Hij voelde zich sterk en trots en wilde de plaats van zijn gestorven broer innemen.

HEL

Tot februari 1987. Dan werd op de frontlijn bij Khorramshahr in het zuiden van Iran, langs de Iraakse grens, dagenlang hard gestreden. Iraanse troepen waren de versterkte Iraakse posities binnengedrongen, en als weerwraak zond Irak artilleriegeschut en vliegtuigbommen. Die laatste waren gevuld met gas. Ieperiet, maar ook sarin en tabun.

Daarover vertelt Shahriar: “Onze troepen moesten boeten voor de inname van de Iraakse posities. Artillerievuur en dodelijke bommen regenden neer vanuit Iraakse vliegtuigen. Het was de hel. Dode lichamen, Iraniërs en Iraaken, lagen overal verspreid over het door oorlog verwoeste landschap als gebroken poppen, rustend op hun zijde, hun ledematen gevouwen in verschrikkelijke kramp, hun hoofden opgeblazen, hun gezichten bevroren in een uitdrukking van vrees en pijn, en soms, van opluchting. De geur van bloed en zweet was ondraaglijk. Het is een geur, die mij nooit heeft verlaten, na al die jaren... Ze heeft zich vastgezet in mijn poriën.”

MOEDER

Shahriar: “Te midden van al die doden dacht ik aan mijn moeder. Ik wist hoezeer zij zich zorgen maakte. Mijn moeder heeft mijn broer nooit kunnen begraven en heeft nooit troost kunnen vinden in het rouwen aan zijn graf. Zijn lichaam was vermist. Zij had mij gesmeekt

om niet naar het front te gaan. ‘Het is genoeg dat ik één zoon verloren heb’, hilde ze. Maar ik luisterde niet: ik wilde in de voetsporen treden van mijn oudere broer. Mijn held. Op die dag in 1987 was ik ervan overtuigd dat zij naar de nieuwsberichten over het offensief aan het luisteren was. En dat zij opnieuw weende, omdat zij niet wist of haar enige overblijvende zoon nog leefde of gesneuveld was.” Shahriar overleefde, maar het heeft niet veel gescheeld. Een haast wonderbaarlijke verandering van windrichting speelde een belangrijke rol: “De soldaten begonnen in angst te schreeuwen. Ik zag de onheilspellende wolk naar onze loopgraven drijven en mijn neus nam onmiddellijk de vreemde geur waar. Onze commandant riep: ‘Doe uw gasmaskers om. Haast u!’ Ik trok terstond mijn gasmasker over mijn hoofd en rende met de andere soldaten in de omgekeerde richting, weg van de naderende giftige wolk. Het was moeilijk om al lopende te ademen met het gasmasker om. Ik dacht dat ik zou stikken, maar de andere soldaten duwden me voort. We hadden geluk: de wind draaide en blies de gaswolk plots van ons weg. Als ik nu daarop terugkijk, besef ik welk groot wonder dat was. We zouden veel meer kameraden verloren hebben indien de wind niet van richting was veranderd. Sommigen van ons bataljon waren vlak in het midden van de gasaanvalzone gelegen. Ik probeerde terug te keren naar die plaats om hen te helpen, maar mijn commandanten lieten het mij niet toe. Ik nam mijn gasmasker af en voor de eerste keer voelde ik mijn ogen branden. Rond mij waren anderen hard aan het hoesten en sommigen vielen flauw. Ik hoorde op de radio van een officier dat wij zware verliezen hadden geleden. Het gas had velen ogenblikkelijk gedood. Anderen hadden levensgevaarlijke verwondingen opgelopen. Tegen de nacht aan kreeg ik slecht nieuws. Sommige van mijn beste kameraden waren gesneuveld in de aanval. Ik begon te wenen maar ik moest mijn tranen bedwingen. Mijn ogen brandden. Ik probeerde te schreeuwen, maar zelfs gewoon ademen was aartsmoelijk.”

De eerste Golfoorlog

De oorlog tussen Iran en Irak begon op 22 september 1980 en duurde tot 20 augustus 1988. Daarmee was het de langstdurende conventionele oorlog uit de 20ste eeuw, en één van de bloedigste. Aanvankelijk sprak men van de Golfoorlog, maar deze naam wordt ook gebruikt voor de Golfoorlog van 1990-1991. Om het onderscheid te maken spreekt men van “de eerste Golfoorlog”. Op die 22ste september 1980 viel de Iraakse leider Saddam Hoessein de olierijke zuidwestelijke provincie Khoezistan binnen. Daar leefden volgens Saddam veel Arabieren, die deel uitmaakten van het ‘historische Irak’. Omdat in Iran nog chaos heerste na de Islamitische Revolutie van 1979 wilde Saddam Iran een snelle nederlaag toedienen en zo de regionale hegemonie verwerven. Het werd een meedogenloze oorlog, met meer dan één miljoen slachtoffers, aan beide zijden. In maart 1981 gebruikten de Iraakse troepen chemische wapens: tonnen mosterdgas en zenuwgassen werden gedropt

in vijandelijk gebied, niet alleen in Iran maar ook in het Koerdische deel van Irak zelf, remember Halabja in 1988. Daarbij kreeg Irak de steun van het Westen. West-Duitsland hielp bij de productie van enorme hoeveelheden gassen en helikopters, die door de Duitsers, de Sovjets en de Fransen waren geleverd, dropten het dodelijke goedje. Ook Britse, Franse, Duitse, Spaanse, Amerikaanse, Indiase en Egyptische firma’s verkochten of leverden aan Irak materiaal voor de productie van de chemische wapens. En Frankrijk leverde Mirages. Wanneer VN-secretaris-generaal Perez de Cuellar een onderzoek naar het gebruik van chemische wapens door Irak beval, werden de bevindingen van de studie door de lidstaten miskend. Het Westen steunde het seculiere Irak tegen het impopulaire Iran van Ayatollah Khomeini en ook de Arabische landen, waaronder Koeweit, waren beducht voor een Iraanse dominantie in het Golfgebied en gingen aan de kant van Irak staan, dat zo een enorm materieel overwicht verkreeg. Het Sjijitische Iran maakte van de oorlog een “heilige oorlog” tegen de “tirannieke” Iraakse Soennieten en kon hierdoor zijn bevolking maximaal mobiliseren. Velen waren bereid om als martelaar te sterven.

Meer dan 30 gasaanvallen in woongebieden van Iran waren Koerdistan (Halabja) werden uitgevoerd, waarbij meer dan 5.000 burgers werden gedood. In het verhaal van Shahriar Khateri vernemen wij hoezeer het gas ook de overlevenden voorgoed trof, want naast de long-, de oog- en de huidproblemen verhoogden ook de risico’s op kanker, psychologische en genetische kwalen. En de medische wetenschap kan er weinig tegen inbrengen. Op 20 juli 1988 nam de VN-Veilighedsraad unaniem resolutie 598 aan, waarin de partijen werden opgeroepen de vijandelijkheden te staken. Irak aanvaardde, en na aanvankelijke weigering van Iran, dat Saddams verantwoordelijkheid wilde doen erkennen door de internationale gemeenschap, accepteerde Khomeini later ook de resolutie. Het sterk bewapende Irak viel twee jaar later het oliestaatje Koeweit binnen. Het was het begin van de tweede Golfoorlog.

SCHAAMTE

Na de oorlog begon Shahriar in 1989 geneeskunde te studeren en ontving zijn diploma 7 jaar later. Hij wilde namelijk iets doen om het lot van de overlevende slachtoffers van de gasaanvallen te verlichten. Want ook hier geldt wat Ghayath Almadhoun zei (zie vorige VIFFflash): “Het probleem van de oorlog zit hem niet in wie sterven, maar in wie na aftoef nog in leven zijn”. Vandaag huist in Iran nog altijd het grootste aantal overlevenden van chemische aanvallen ter wereld, meer dan 70.000. En het is voor velen nog steeds moeilijk om voort te leven, want tegen mosterdgas is nog geen remedie gevonden: de hele tijd moeten zij hoesten, hun longen zijn voorgoed kapot en nog vandaag durven zij amper onder de mensen te komen. Er bestaat trouwens nog steeds geen effectieve behandeling. Over deze mensen werd in

2012 een documentaire film gemaakt met de alleszeggende titel "The Skin That Burns". Problemen aan de longen, de ogen en de huid zijn het meest zichtbaar, maar door schade aan het immuunsysteem zijn de slachtoffers erg kwetsbaar voor infecties en kankers.

Het probleem is ook psychologisch. De schaamte om het constante hoesten en het snakken naar adem isoleert de slachtoffers. En om deze maatschappelijke isolatie tegen te gaan is Shahriar een project opgestart: het Peace Museum in Teheran. Het was belangrijk dat de 'victims' hun ervaringen deelden met anderen. Hoe een vredesmuseum uit de grond stampen heeft Shahriar in leper geleerd: het verleden aangrijpen om positieve impulsen aan de toekomst te geven. "Ik wist toen niet wat een vredesmuseum was", bekent hij vandaag, maar toch begon hij eraan, in een pand dat aanleunde bij het groot stadspark van Teheran. Naast de inrichting van het museum zelf, werden veel activiteiten opgezet: ecologische initiatieven, herdenkingen, conferenties. Er werd een training georganiseerd voor overlevenden van de gasaanvallen, ook "zwaar zieken", om kinderen en jongvolwassenen rond te leiden in het museum.

"Het is oktober 2012 in het Medische Onderzoekscentrum voor Oud-Strijders in Teheran, waar ik werk. Het regent lichtjes. Ik bereid een rapport voor over de effecten van mosterdgas op de gezondheid, dat ik zal voorstellen op een conferentie volgende week in Europa. Plots rinkelt mijn gsm en ik merk een onbekend nummer op het scherm. Een man met een hese stem vraagt naar

mij. Hij maakt zich bekend en ik ben verrast. Het is Ali, één van overlevenden van de gasaanval op die fatale dag in 1987. Hij en ik waren soldaten in hetzelfde peloton. Ik herinner mij dat hij zwaar gewond was. We waren enige tijd in contact gebleven, maar ik had hem vele jaren geleden uit het oog verloren.

"Wij hebben je hulp nodig, dokter", schraapte hij in de telefoon, 'je herinnert je nog hoe mijn ogen waren kapotgemaakt door dat mosterdgas in de aanval? Ik heb verschillende operaties ondergaan, waaronder een hoornvliestransplantatie. Mijn dokter had bijzondere medicatie voorgeschreven om afstoting van de transplantatie te vermijden. Maar het medicijn is niet langer beschikbaar in de apotheken en mijn dokter zegt dat ik blind zal worden tenzij ik spoedig dat medicijn in de handen kan krijgen. En herinner je je onze commandant, Reza, die gedurende twee maanden gehospitaliseerd was na de gasaanval?'"

"Natuurlijk herinner ik mij hem. Ik weet nog hoezeer hij leed aan zijn longen. Wat is er van hem geworden?", vroeg ik. "Hij moet elke dag zuurstof toegevend krijgen en hij gebruikt verschillende inhalators om te overleven, maar de voornaamste inhalator, die hem helpt om te kunnen ademen, is van dezelfde maatschappij die mijn medicijn produceert. De apothekers hebben gezegd dat zij deze medicatie, die in het buitenland geproduceerd wordt, niet meer kunnen verschaffen onwille van de sancties tegen Iran, die de invoer beperken. Wij dachten aan jou, dokter, en wij hopen dat jij een manier kunt vinden om ons de medicatie te verschaffen, die wij hoogstnodig hebben'. Mijn hart brak terwijl hij sprak met zijn vermoeide stem.

'Ik zal mijn best doen, Ali', stamelde ik, 'ik beloof je dat ik de medicijnen zal vinden en ze jou toezenden. Je zult spoedig beter worden. En doe de groeten aan Reza.' Ik hing vlug de telefoon op.

Ik voelde mij beschaamd, want ik wist dat ik hem niet kon helpen. Het zijn niet alleen Reza en Ali, wiens leven in gevaar is onwille van het tekort aan medicijnen in Iran op dit ogenblik. Er zijn duizenden overlevenden van chemische wapens, burgers en militairen, die dezelfde problemen hebben.

—
Het Peace Museum in Teheran, meer dan een museum alleen

En als dokter weet ik dat het niet alleen de overlevenden van de gasaanvallen zijn, die in Iran dezelfde moeilijkheden hebben, maar ook kankerpatiënten en andere terminale zieken. Hun medicijnen zijn niet langer beschikbaar onwille van de sancties. De sancties zelf verhinderen niet om medicijnen te importeren, maar de realiteit is dat de Iraanse farmaceutische bedrijven en het Ministerie van Gezondheid ze niet kunnen invoeren omdat er strikte regels bestaan tegenover de Iraanse Centrale Bank en omdat de SWIFT, het orgaan dat de globale banktransacties beheert, de Iraanse banken uit zijn systeem heeft gegooid. Zelfs de bedrijven, die de sancties tot nu toe hebben kunnen omzeilen door geldtransfers via een 'tussenbank', ervaren nu dat de meeste van hun bestellingen verworpen worden.

Ik dacht aan de debatten voor de Amerikaanse presidentsverkiezingen in de voorgaande weken. President Obama en Gouverneur Romney probeerden elkaar de loef af te steken om de meest 'verlammende' sancties tegen Iran aan hun kiespubliek te beloven. En het enige dat ik hun wenste te vragen was: 'Misschien heeft de internationale gemeenschap uitgevaardigd dat het legaal is om een bevolking tot dergelijk niveau te verlammen. Maar is het moreel verantwoord? Is het juist?'"

Het maakt mij triest en gefrustreerd om te zien dat mijn patiënten moeten sterven wegens die sancties. Zij werden eerst geslachtofferd door Saddam tijdens de oorlog en de wereld deed zijn ogen dicht voor zijn oorlogsmisdaden en heeft die nooit proberen te stoppen. Wanneer Saddam werd 'geëlimineerd' hoopten onze slachtoffers op hulp, maar de wereld heeft hen niet alleen miskend, hij heeft hen ook getroffen met sancties."

Shahriar Khateri in 2012 (vandaag is er hoop dat de toestand beter wordt...)

SOCIALE REHABILITATIE

En het wonder geschiedde: velen kregen weer moed om het leven aan te gaan. Ze konden hun verhaal kwijt, ze durfden zich weer te vertonen onder de mensen en ze leidden vandaag met enthousiasme mensen rond in hun vredesmuseum. "Sociale rehabilitatie heeft een grotere impact op het herstel dan medicijnen", zegt Shahriar met overtuiging. En het ging verder: patiënten en jongeren organiseerden samen een opruimingsactie van het stadspark. Want ze gaan ervan uit dat spreken over vrede niet genoeg is, er zijn ook daden, signalen nodig. En er werden mensen, ook politici, uitgenodigd om over de vrede te praten. "Ondanks het feit dat er in mijn land weinig ruimte is om positief over de toekomst te denken, voelen wij ons niet hopeloos, voelen wij ons niet alleen. Samen klinkt onze stem luider", en die stem klinkt tot bij de president, die de tentoonstelling van de "Messengers for Peace" over de chemische wapens – waaraan ook leper meewerkte – kwam bezoeken.

OPCW

Het werk van Shahriar viel ook de beleidsmensen van het OPCW, dat in 2013 de Nobelprijs voor de Vrede verkreeg, op. Verleden jaar verhuisde hij met zijn vrouw en drie zonen van Teheran naar Den Haag. Daar is hij nu verantwoordelijk voor de zorg voor de slachtoffers van chemische wapens wereldwijd. Met zijn ervaring ondersteunt hij de "Protection Branch" van het OPCW, die zich inzet om in de landen capaciteit op te bouwen niet alleen om het gebruik van chemische wapens in te dijken, maar ook om efficiënt en tijdig te reageren op elk mogelijk gebruik van chemische wapens of elk ander incident met chemische producten. Hij werkt aan een handleiding voor medici bij rampen met als titel: "Guidebook for Medical Management of Chemical Casualties".

Want hij is niet gerust in de toekomst: "Vandaag kan iedereen mosterdgas produceren in zijn keuken. Zo simpel is het. En daardoor is mosterdgas vandaag gevaarlijker dan de atoombom. Maar voor mij, als overlevende van chemische wapens, is er niks dat meer voldoening geeft dan te weten dat ik mijn kennis, mijn kunde en mijn ervaring kan gebruiken om deze verschrikkelijke wapens uit de wereld te helpen bannen."

Op de Vredeswake van Langemark van 30 mei 2015 was Shahriar de eregast. Zijn ontroerende spreekbeurt besloot hij met een tekst uit de brochure van het vredesmuseum van Teheran: "Vrede is meer dan afwezigheid van oorlog. Echte vrede komt uit ons hart en leidt naar vreedevolle relaties in de familie en de gemeenschap en tussen naties. Laat ons anderen inspireren met geweldloosheid elke dag. Laat ons in alles boodschappers van vrede zijn." Van strijder naar vredesactivist: de weg is lang geweest, maar het was de moeite waard.

Jan Breyne

D E N A M E N L I J S T

OVER ZIVILARBEITER

Begin oktober 1916 werd Victor Perneel uit Geluveland door de Duitse overheid opgeëist voor de verplichte tewerkstelling in het achterland van de Duitse frontzones. Victor Perneel werkte twee volle jaren onder dwang in de streek van de Guise (Aisne): de aanleg van spoorwegen, verdedigingslijnen, ... Perneel was niet de enige: tegen eind januari 1917 waren al bijna 60.000 Belgische mannen voor de dwangarbeid 'gerekruteerd'. Ingedeeld in zogenaamde *Zivilarbeiter Bataillone*, werden zij ofwel naar Duitsland, ofwel naar de verschillende etappegebieden gestuurd (vooral naar Frankrijk). De werkomstandigheden waren vaak erbarmelijk: voedseltekorten (o.a. als gevolg van de Engelse blokkade), zwaar werk, koude, mishandeling, ziekten, etc. Vele *Zivilarbeiter* lieten er het leven, andere keerden uitgemergeld en uitgeput terug om enkele weken of maanden later te bezwijken aan de knak die hun gezondheid gekregen had.

De reden voor de invoering van deze verplichte tewerkstelling van mannen uit de bezette gebieden, kadert in een (logisch) gevolg van twee jaar intensieve oorlogvoering. Iedere oorlogvoerende partij had reeds honderdduizenden mensenlevens verloren in de strijd. De geallieerde legerleiding ging er prat op dat zij troepen kon blijven aanvoeren van ver overzee, maar het Duitse leger beschikte niet over een dergelijk 'onuitputtelijk mensenreservoir' om de oorlog te blijven voeren. De Duitse legerleiding diende de rangen aan te vullen met mensen uit de eigen heimat. Duitse mannen die soldaat werden, konden echter niet meer ingezet worden in de eigen (oorlogs)industrie, landbouw, of voor karweien achter het front. De Duitse poging om de bezette bevolking op vrijwillige basis voor zich te laten werken, leverde amper resultaat op. Daarom voerde men vanaf oktober 1916 de dwangarbeid in.

Victor Perneel was de grootvader van Donald Buyze, vrijwilliger en medewerker van het IFFM. Als kind hoorde Donald de verhalen van zijn grootvader, en later bezochten ze samen de plekken waar Victor zijn periode als *Zivilarbeiter* had doorgebracht: het 'kamp' (een watermolengebouw), de werkomgeving, het station van Guise, de graven van omgekomen makkers die nog steeds

begraven liggen in Pierrepont. Wat begon als een reconstructie van het verhaal van zijn grootvader, breidde zich uit naar een onderzoek van de opgeëisten uit zijn streek, en vijftien jaar later onderzoekt Donald het fenomeen voor quasi heel België.

Al snel bleek dat het fenomeen van de dwangarbeid nauwelijks onderzocht was in België. Zelfs honderd jaar na datum gingen vooraanstaande historici nog steeds uit van een dodencijfer dat gebaseerd was op het rapport van een Belgische parlementaire onderzoekscommissie uit 1923: 2.614. Het onderzoek van Donald Buyze resulteerde tot op heden in een voorlopige lijst van meer dan 7.000 Belgische mannen die overleden aan de rechtstreekse gevolgen van verplichte tewerkstelling tijdens de oorlog. En er worden nog steeds nieuwe namen ontdekt ...

HELPERS GEVRAAGD

Met het oog op de eeuwherdenking van het invoeren van de dwangarbeid, bundelden Donald Buyze en het In Flanders Fields Museum de krachten om de lijst van omgekomen *Zivilarbeiter* – een belangrijke deelcategorie binnen de Namenlijst – zo scherp mogelijk te zetten. Recent werden een aantal archiefondsen ontdekt die hiervoor een aanzienlijke bijdrage kunnen opleveren. De verwerking ervan belooft boeiend, maar ook arbeidsintensief te worden, en – u hoort mij al aandragen – dit stuk vormt dan ook een warme oproep naar Vrienden die hieraan – vrijwillig; geen dwang – willen meewerken. Meehelpen kan van thuis uit, of op locatie. Voor meer informatie gelieve ondergetekende te contacteren. Uw hulp wordt bij voorbaat geapprecieerd!

Pieter Trogh

D E S L A G V E L D R E I S 2 0 1 5

We zijn in september weer traditiegetrouw op slagveldreis getogen. Traditiegetrouw inderdaad, want als je het goed bekijkt zit zo'n slagveldreis vol met tradities en rituelen. Het begint al bij het opstappen op de bus. Net alsof er geen jaar overheen is gegaan neemt iedereen de plaats in, die hij of zij het jaar voordien had verlaten: de belhamels rond Marinus en Patrick achteraan, de voorzitter van de vrienden van de poëzie en zijn kompanen in het midden en vooraan Piet, Gilbert en de stille genieters. De "nieuwelingen" nemen de plaatsen in van wie er dit jaar niet bij is en worden in de kortste keren opgenomen in de groep. We zijn dit jaar naar de Voegen geweest en wie dacht dat het na de klappers in Italië en Gallipoli eens wat minder zou zijn, is echt wel bedrogen uitgekomen. Het was een slagveldreis met pit. Reeds van in onze kinderjaren leerden wij dat tussen 1914 en 1918 het Westelijk Front zich uitstrekte van Nieuwpoort tot de Zwitserse grens. Nieuwpoort, dat kenden we, maar die Zwitserse grens, dat klonk nogal vaag, en we bleven er niet lang bij stilstaan. Maar ditmaal zijn we ernaartoe gegaan en zijn tot aan die Zwitserse grens gegaan, en zelfs eventjes over: Nu heeft die plaats een naam: Pfatterhouse. Daar is het dat de frontlijn begon, of eindigde (je vult het zelf maar in...). In elk geval, daar hebben ze de grensplaats "kilometer nul" gedoopt. We vroegen aan enkele deelnemers om elk één dag lang hun allerpersoonlijkste impressies aan het papier toe te vertrouwen. Dit is de neerslag: een veelkleurig palet.

De slagveldreizigers vereeuwigd rond de grensplaats "kilometer nul", op de grens tussen Frankrijk en Zwitserland.

NON OMNIS MORIAR

Iedere begraafplaats, ieder monument is een namenlijst. En we hebben er weer wat gezien op slagveldreis naar de Voegen. De eerste dag alleen al: een uithoek van België, enkele dagen van nu vergeten gevechten leverden meer dan 33.000 namen op voor de namenlijst van het IFF-museum. We hebben ze niet allemaal ter plekke gezien, maar we wisten dat ze daar ergens lagen in Belgisch Lotharingen.

Enmaal over de grens zijn er alleen nog de plaatselijke namenlijsten: soms grote begraafplaatsen, soms kleine bijna intieme plekken met allemaal namen die voor ons volkomen vreemd zijn.

Wat drijft ons toch dat we met een bus vol gaan kijken naar graven van mensen die we niet kennen? We kruipen in bunkers

die maar de laatste jaren weer geopend werden om dichterbij de mensen te komen die hier al lang verdwenen zijn. De avontuurlijke wandeling is mooi meegenomen, maar dat is niet wat ons drijft. Het jaarlijks weerzien van vrienden en het gezellig samenzijn is mooi meegenomen, maar dat is niet wat ons drijft. En dan zijn er die als ze thuiskomen weer op zoek gaan naar Franse of Duitse of andere slachtoffers van de Grote Oorlog om ze toe te voegen aan de namenlijst, want die slachtoffers mogen niet vergeten worden.

Zowel Sima Samar uit Afghanistan als Denis Mukwege uit Congo, beiden laureaten van de Ieperse vredesprijs, waren onder de indruk van de Menenpoort. Niet om het monument, maar om het idee. Beide laureaten zijn afkomstig uit een oorlogsgebied waar zovelen naamloos verdwenen zijn en nog verdwijnen. Ze waren ontroerd door de gedachte dat in Ieper zelfs de vermisten met hun naam herdacht worden. Dat is ook wat ons drijft: we willen weten wat er gebeurd is in die bloedige jaren en we willen dat de herinnering aan al die slachtoffers levend blijft.

De Romeinse dichter Horatius van Dulce et decorum est pro patria mori (Het is zalig en eervol om voor het vaderland te sterven) schreef over zijn dichtwerk Exegi monumentum aere perennius.... Non omnis moriar (Ik heb een gedenksteen opgericht eeuwiger dan brons.... Ik zal niet helemaal sterven).

Horatius richtte een gedenksteen voor zichzelf. Wij willen een gedenksteen voor alle slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog, niet in brons of steen, maar als voortleven in de gedachten. Als hun namen herinnerd worden zijn ze niet helemaal gestorven.

Ludwich Devlieghere

EERSTE DAG: DE TRAGIEK VAN 22 AUGUSTUS 1914

DE BLOEDIGSTE DAG

Vóór we Frankrijk binnentrokken zijn we nog even blijven hangen in het uiterste zuiden van ons land, daar waar zich de tragische "Slag van de Grenzen" afspeelde in augustus 1914. Wie aan de Namenlijst meewerkte en zich in de ontelbare Franse steekkaarten onderdompelde, kent de datum gegarandeerd uit het hoofd: 22 augustus 1914. Honderden keren werd die datum genoteerd als sterfdatum, en ook de plaatsen van overlijden kwamen ontelbare keren terug: Rossignol, Bellefontaine, Tintigny, Ethe, Virton, Houdrigny, Saint-Vincent. 22 augustus is gewoon de meest moorddadige dag van de Eerste Wereldoorlog. En toch blijft de geschiedenis ervan wat weggemoffeld in de Franse historiografie. Het lijkt erop alsof de Fransen iets te verbergen hebben, of over iets beschaamd zijn. Zijn het misschien

de verkeerde keuzes die ze hebben gemaakt? Zijn het de strategische fouten? Het gebrek aan eerbied voor het leven van de soldaten?

In elk geval: de Slag van de Grenzen was een confrontatie van twee plannen. Aan de ene kant was er het Schlieffenplan bij de Duitsers, dat jaren vóór het uitbreken van WO I reeds was opgemaakt en dat er op gericht was om binnen de 40 dagen via België Frankrijk onder de voet te lopen en daarna het Oostfront aan te pakken.

ATTAQUE A L'OUTRANCE

Aan de andere kant was er het Franse Plan 17 (meestal in Romeinse cijfers neergeschreven: Plan XVII), dat het

zwaartepunt van de Franse troepenconcentratie richtte op het oosten. De Fransen, die nog sterk geloofden in de moed en vechtlust van hun troepen, wilden Duitsland aanvallen via de voor Frankrijk in 1870 verloren gegane provincies Elzas-Lotharingen. Frankrijk aasde op revanche. Daartoe had Foch vier legers (het 5de, het 3de, het 2de en het 1ste) en één leger in reserve (het 4de) ingezet. Zo boorden de Duitsers door België naar Frankrijk terwijl de Fransen in Lotharingen hun aanvallen plaatsten. Wanneer de Duitsers in de streek van Virton Frankrijk naderden was de Franse weerstand daar vooral aan reservisten toevertrouwd. Algerijnen en pieds-noirs stonden daarbij op de eerste rij. Daarbovenop waren de Fransen slecht voorbereid. Voor een zorgvuldige opstelling van de beweeglijke artillerie was er geen tijd. Er waren bijvoorbeeld geen mitrailleurposten uitgebouwd. Trouw aan hun "attaque à l'outrance" kozen zij voor de massale aanval en de lijf-aan-lijf gevechten. In het open landschap en nog met hun opvallende uniformen – blauwe jassen en bloedrode broeken – waren zij een gedroomd doelwit voor de vijand, zelfs in de dichte mist van die dag. Tegenover die Franse zwakheden gebruikten de Duitsers hun artillerie op een doordachte wijze en haalden de bovenhand in de strijd. De verliezen, vooral aan Franse zijde, waren indrukwekkend. Het meest dramatisch was de Slag van Rossignol. Een deel van de Franse koloniale troepen werd definitief uitgeschakeld, en ook de burgerbevolking kreeg het hard te verduren: een honderdtal van de inwoners van Rossignol werd weggevoerd naar Aarlen, waar ze op 26 augustus werden geëxecuteerd. En te Ethe ondergingen 300 burgers en krijgsgevangenen hetzelfde lot, steeds weer onder dezelfde drogreden: men dacht of beweerde dat burgers als sluipschutters aan het werk waren, iets wat in de gegeven omstandigheden weinig waarschijnlijk was. De gevolgen laten zich raden: de slagvelden waren bezaaid met lijken, honderden en honderden. Het Plan XVII was strategisch een totaal fiasco en het is maar omdat de Duitsers nadien troepen uit de aanval terugtrokken om aan het Oostfront ingezet te worden, dat het de Fransen en de Britten lukte om het Duitse offensief later staande te houden aan de Marne.

ROSSIGNOL

Vandaag rijden wij door een vredige streek van bossen en open landschappen. Het vergt nogal wat verbeeldingskracht om zich het bloedbad voor te stellen, dat zich daar honderd en één jaar geleden heeft voorgedaan. Maar de monumenten en begraafplaatsen drukken ons weer op de tragische realiteit.

In het *Cimetière du Radan*, oostwaarts van Bellefontaine, liggen Duitsers en Fransen broederlijk naast elkaar, verenigd in de dood. En steeds weer diezelfde datum: 22 augustus 1914. Het is

dan ook merkwaardig te horen dat de meeste Duitsers, die hier op die dag gesneveld zijn, begraven zijn in ... Vladlo.

"Orée de la Forêt" is de poëtische naam van een begraafplaats aan de rand van het bos, waar 2.500 Franse soldaten zijn begraven, ook slachtoffers van die 22 augustus 1914. Ik weet het,

—
- l'Orée de la Forêt, Monument aux Marsouins.
- Bellefontaine: "in de dood is iedereen gelijk..."

mijn verhaal wordt eentonig. Eén van hen is Ernest Psichari, een schrijver en dichter, kleinzoon van de filosoof Renan. Op het einde van zijn leven bekeerde hij zich tot het katholicisme en hij wordt in één adem genoemd met zijn vrienden en tijdgenoten Charles Péguy en Jacques Maritain. Na zijn dood werd Psichari door de anti-modernistische en monarchistische 'Action Française' tot nationale held uitgeroepen. Daarom werd ook een Stèle Psichari opgericht en is er in Parijs een straat naar hem genoemd. Maar hij ligt daar ook maar als één van de ontelbaren, onder een eenvoudig kruis, in *Orée de la Forêt*.

Vóór de ingang werd in een grasperkje het vredesteekje aangelegd. Het werd verleden jaar gerealiseerd in de hoop dat president Hollande op zijn herdenkingsbezoek aan Luik en Mons tussenin eventjes zou passeren in Rossignol om het parkje in te wijden. Maar blijkbaar waren de Luikse tafelen 's middags té rijk gevuld, zodat *le Petit François* geen tijd meer had om eventjes te passeren. Of had hij, na al die jaren, nog altijd plaatsvervangende schaamte over de strategische fouten van zijn landgenoten, die tot dit gigantische bloedbad hebben geleid?

SAINT-DIE

Weer de bus op. We trekken de Franse grens over en krijgen ondertussen historische uitleg van Piet over de Bataille de Lorraine, waar de Duitsers een doorbraak willen forceren door de lijn Epinal-Verdun, de *Bataille de la Grande Couronne* bij Nancy en de *Bataille de la Meurthe* bij Saint-Dié. Het resulteerde in de Marneslag, waar de Duitsers werden tegengehouden. Het was het begin van – ook daar – een stellingenoorlog, die vier jaar zou duren. De *Col de la Chapelotte* komt in zicht, maar

dat wordt klimwerk voor de volgende dag. En zo geraken we in Saint-Dié. Inchecken, het lokale bier proeven en opnieuw de bus op, ditmaal voor het avondeten even buiten de stad. Wanneer de chauffeur op het einde van de maaltijd in grote tijdnood raakt – de harde wet van de rij- en rusttijden nietwaar – worden wij ons bewust hoe belangrijk één minuutje kan zijn in een mensenleven. Het was het minuutje tussen doorrijden of stilstaan. En de klok wees exact 23 uur bij aankomst aan het hotel. *C'est l'heure des braves!*

Jan Breyné

TWEEDE DAG: IN DE BOEZEM VAN DE HEUVEL

Of! Wat hielden we, heel even, van dat afschuwelijke pikhouweel! Het was aan het graven. Een bewijs van genade. Ze stopten de mijn nog niet vol, we gingen nog niet dood ...

Zo moeten ook de Franse *poilus* op en onder de *Col de la Chapelotte* zich gevoeld hebben, toen ze hun grote stethoscopen op de boezem van de heuvelachtige landschap in de Vogezen drukten, om het onderhuidse geknars en gehamer te horen, het geluid dat de Duitse soldaten onder hun stellingen maakten. Lawaai betekende immers voorlopig overleven. Stilte de

voorbode van een nakende explosie en de eeuwige rust die er op volgt.

In zijn roman *Houten kruisen* voert Roland Dorgelès dit ondergrondse kat-en-muis spel tot een onhoudbare spanning op. De verteller heeft geluk: hij en zijn maats ontsnappen aan de fatale ontploffing. De 10 soldaten en 4 mitrailleurs die hen aflossen, hebben minder geluk: ze sterven in de verstikkende muil van de Calvarieberg.

Aan deze beklievende, claustrofobische passage moest ik denken, toen ik op vrijdag 11 september 2015 met de Vrienden van het In Flanders Fields Museum, onder een stralende najaarszon op de groene, bosrijke helling van de *Col de la Chapelotte* stond. In dit middegebergte (447 m.) heeft de natuur zich grotendeels hersteld. Wie goed toekijkt, ontdekt echter nog het littekenweefsel van de logistieke oorlogsvoering en de mijnenoorlog in dit quasi vergeten secundaire bergfront van de Vogezen. Na het geduw en getrek over heuvels en valleien van de eerste oorlogsmaanden van *la Grande Guerre 1914-1918* vertrokken de actieve eenheden eind september 1914 reeds naar meer prioritaire sectoren en werd het front van de vallei van de Plaine overgelaten aan troepen die grotendeels bestonden uit reservisten, territorialen, *Landwehr* en *Landsturm*.

ZANDSTEEN EN TETANUS

Beide partijen groeven zich in, organiseerden zich in barre winteromstandigheden, voerden provisie en materialen aan, bouwden in de lendenen van de col hun machinekamers voor elektriciteit en perslucht, waterreservoirs, kwartieren, spoorlijntjes, transportknooppunten, observatie- en commandoposten, verbandplaatsen, een heuse Beierse kapel. Ik zie dit lichaam met groeiende verbazing aan. Lagergelegen Fransen die de voordelen van enkele zandsteenformaties uitbuiten, Duitsers die hun vernuft etaleren in emplacementen voor *Minenwerfer*, prefabbunkers met een nieuw type bandjizer (*Schumann Eisen*) ... altijd met het overwicht van de hoogte, op slechts 15 meter afstand van de meest vooruitgeschoven Franse linie en luisterpost. Wordt de oorlog gewonnen met verstand? "Om de offensieve geest levendig te houden, werden regelmatig patrouilles ondernomen en korte uitvallen gedaan", zegt gids Richard van *l'Association Guerre en Vosges 1914-1918*. Met zijn grondige kennis laat hij de Vrienden elke spleet en kloof in het terrein zien. Oorlog is blijkbaar overal hetzelfde. Alleen het landschap en de omstandigheden verschillen. "Ook om informatie te verzamelen over de vijandelijke troepen. Een massale, frontale aanval had geen kans op slagen, ook al door de brede prikkeldraadversperringen." Bij ons bakenden de 'varkensstaarten' of kruljizers niet eens zo lang geleden nog weiden af met schrikdraad. Hier staan ze als roestige, artistieke aandenkens in het schemerige bos. Schrammen op mijn ziel én tetanus. Kaakklem. Wondkramp. De kramp is minder poëtisch dan het woord.

EXPLOSIEVE AARDFONTEINEN

Eind mei 1915 nam een vooruitgeschoven Franse luisterpost voor het eerst verdachte geluiden waar: het begin van de mijnenoorlog. Drie jaar lang, tot op een diepte van 80 meter in de zandsteen, zouden Duitsers en Fransen elkaar proberen te

ondergraven met de aanleg van schachten, gangen en galerijen, en in de lucht te doen vliegen met ondergrondse ladingen. "Het massief was een heuse gryërekaas", vertelt gids Richard. "Een ondergronds metrostelsel, met spoorlijnen en wagonnetjes, met buizen voor perslucht, ventilatieschachten, holen in de rotsen voor machines, gravers en elektrische lieren ..." Over een afstand van nauwelijks 150 meter deden zich zo 55 explosies voor. De grootste Duitse mijn die in het voorjaar van 1916

Licht in de duisternis

tot ontploffing kwam, woog 80.000 kilo en sloeg een enorme krater in de helling. De aardfontein gooide een groot stuk van de berg over de Franse linies heen. Een regen van zandsteen en modder. "Met de explosie werd niets gewonnen, alleen maar doden", besluit Richard. Hij toont een foto van de krater van kort na de oorlog. Een vrouwenfiguur in lange jurk tussen de wildernis op de oever aan het water. Verbazingwekkend hoe snel de natuur zich herstelt, al bleven de zagerijen huiverachtig voor het resterende schroot in het oorlogshout. De vijver kreeg een vermelding in de *Guide Michelin*. Front- en ramptoerisme: toen ook al, terwijl tal van *sapeurs* in de onderaardse gangen achterbleven.

DOMATTI EN BOOTHBY

Vandaag willen de Vrienden de herinnering levendig houden, ook aan de vergeten schermutselingen op een vastgelopen front, confrontaties die de geschiedenisboeken nauwelijks haalden, maar bedekt verder leven in het landschap, de monumenten en de verhalen. Zo ook vertelt de *Col de la Chapelotte* een schrijnend verhaal: dat van Jules Louis Domatti. De schacht waarin het voorval zich afspeelde, is nu afgeschermd met een zwaar metalen hekwerk. Opdat de levenden niet afdalen in deze onderwereld. In de mijnput waren twee *sapeurs* op 17 meter diepte vergiftigd door achtergebleven CO-gas van een springlading. Reserveluitenant Domatti daalde zonder ademhalingstoestel in de schacht af, verloor het bewustzijn, stortte neer en bleef op 6 meter diepte met een voet haken in de ladder. Bovengehaald kon hij niet meer gereanimeerd worden ... Om zijn toewijding en moed werd hij postuum gedecoreerd als *Chevalier dans l'Ordre de la Légion d'Honneur*. Een aangrijpend verhaal, door de overlevering aan de vergetelheid ontruk, maar elke andere geschiedenis is even persoonlijk als aandoenlijk. Het bracht mij het verhaal in herinnering van *Second Lieutenant Geoffrey Boothby* (° 1894) van de *117th Tunnelling Company Royal Engineers*, op een steenworp van mijn huis in de Ypres

De stem van Lt. Domatti komt als een echo uit de diepte.

Salient. De ochtend van 28 april 1916 werd in een Britse tunnel nabij 't Hooge in Zillebeke een verdacht geluid gehoord. Geoff ging op onderzoek uit, raakte bedolven door de explosie van een Duitse mijn en kon niet gered worden. De laatste brief van zijn geliefde Edith, die hij vier dagen voor zijn vertrek naar de oorlog leerde kennen, zou hij niet onder ogen krijgen. Zij raakte nooit over haar eerste grote liefde heen.

DE HELLINGVOORBIJ

Elf slachtoffers van die heftige ondergrondse oorlogsvoering tussen november 1915 en augustus 1917 worden herdacht op de basis van het *Cross of Sacrifice* van R.E. Grave, *Railway Wood* op *Bellewaerde Ridge*. Elk seizoen biedt het een andere aanblik als ik er passeer op weg naar huis. In wezen blijft het echter onveranderd. En zo zijn de oorlog en de herinnering ook alomtegenwoordig van *Kilomètre Zéro du Front* aan de Zwitserse grens tot Nieuwpoort aan de Vlaamse kust. Op die 11 september 2015 maakten de Vrienden nog kennis met het monument en de necropool van Badonviller. Maar het leven gaat verder. Het is vrijdagmiddag en de kinderen van de nabijgelegen school hebben 'un projet' met dieren van de boerderij. Langs de kerkhofmuur zijn ze op stap met een geit aan een lang touw. Het is duidelijk wie wie voortsluurt. De geit doet haar zin. Nu hebben de kinderen aan de koord nog geen oog voor de stenen kruisen aan de achterkant van de helling.

Tekst en foto's: Marc Dejonckheere

- *Association Guerre en Vosges*, brochure *La bataille du col de la Chapelotte 1914-1918*
- Dorgelès Roland, *Houten kruisen*, Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen, 2004. (Oorlogsdomein nr. 11).
- Personenverhalen In Flanders Fields Museum

Vooruit met de geit

DERDE DAG: HET BOS WERD MAANLANDSCHAP

Het begon op vrijdag 11 september tijdens het diner in restaurant Rigal. Daar wist Patrick Boone mij onder luid applaus te strikken voor dit verslag: hij heeft de juiste man op de juiste plaats uitgekozen. Ik zal u vertellen waarom.

De excursies op zaterdag betroffen twee locaties: Hartmanswillerkopf en Colmar voor een stadsbezoek. Voor beide locaties zijn uitstekende gidsen beschikbaar die prachtig Frans spreken, een taal die ik alleen in het café en bij de bakker machtig ben, maar niet op het slagveld. Ik voelde me dan ook een beetje als een Vlaamse jongeling uit de Eerste Wereldoorlog die de opdrachten van zijn Franstalige superieuren ook niet altijd begreep.

Toch heb ik van deze dag maar geprobeerd een verslag te maken. We vertrokken om 8.30 uur met de bus en gingen via de kleine en de grote Ballons naar Hartmanswillerkopf. Iedereen was in de bus een beetje misselijk van al dat gedraai op de Ballons. Op de weg naar Hartmanswillerkopf gaf de voorzitter van de vrienden van de poëzie Frans Lignel aan Jan Breyne het woord. Jan liet ons kennis maken met vier gedichten van Jacques Prévert. Het eerste gedicht kwam bij mij binnen als een mokerslag. Ik zal het hier in de Nederlandse vertaling nogmaals weergeven.

Het ontbijt

Hij heeft het kopje
koffie ingeschonken
hij heeft de melk
in de koffie gedaan
met het lepeltje
hij heeft geroerd
hij heeft de koffie opgedronken
en het kopje neergezet
zonder mij iets te zeggen
hij heeft een
sigaret opgestoken
hij heeft kringetjes
geblazen met de rook
hij heeft de as
in de asbak geklopt
zonder mij aan te spreken
of aan te kijken
en dan is hij opgestaan

en heeft zijn
hoed opgezet
hij deed zijn
regenjas aan
omdat het regende
en hij is vertrokken
in de regen
zonder één woord
zonder één blik
en ik heb mijn hoofd
in mijn handen genomen
en gehuild.

Ik vond dit gedicht ongelooflijk beeldend en triest. En ik dacht aan zaterdag 19 september, dag waarop ik een bruilofsfeest meemaakte. De ambtenaar die de huwelijksvoltrekking deed, las ook een gedicht voor van Jacques Prévert, dat ik u niet wil onthouden.

Paris at night

Drie lucifers, één voor één aangestoken in de nacht
De eerste om heel je gezicht te zien
De tweede om je ogen te zien
De derde om je mond te zien
Dan de complete duisternis om me dit allemaal te herinneren
Als ik je in mijn armen sluit

Terug naar de werkelijkheid, terug naar Piet Chielens die ons in de bus, op zijn eigen bekwame manier vertelde over de gevechten in de Elzas en hoe het zo gekomen is. Het knappe van Piet is dat hij het vertelt alsof hij er zelf bij geweest is. Ik ben zelf niet zo gek van de details, maar meer van de indrukken. Wat mij is bijgebleven: bijna elk jaar doet De *Tour de France* de Elzas aan als herinnering aan WO1. En we zagen ze aan ons oog voorbijtrekken, de legendarische cols: Col de la Schlucht, de Ballon d'Alsace, ...

Bij het monument van Hartmannswillerkopf stond er een goed in het vlees zittende gardien – een gepensioneerde politiemann – klaar om ons uitgebreid het verhaal te doen over hevige gevechten. Zijn exposé was lang, maar de geschiedenis van HWK was er dan ook een van talrijke gevechten en heldhaftige weerstand, aan beide zijden.

Dit massief, dat de Duitse commandant afgekort 'HK' noemde, is een piramidale rotshoogte van 956 meter, die uitkijkt op het zuiden van de vlakte van de Elzas. De 'poilus' noemden de hoogte vanaf 1915 'le Vieil-Armand', maar later de 'mangeuse d'hommes' (menseneater) of de 'Montagne de la Mort' (de berg van de dood).

Omdat hoogte erg belangrijk was in een oorlog, werden daar tussen 26 december 1914 en 9 januari 1916 hardnekkige gevechten gevoerd. Tijdens deze periode van aanvallen en tegenaanvallen, veranderde de top acht keer van kamp. De meest illustere regimenten – waaronder het befaamde 152e RI, door de soldaten '15-2' genoemd – hebben er zich onderscheiden en verloren soms de helft van hun effectieven op nauwelijks enkele dagen tijd. "Les Diables Rouges" was hun bijnaam, en de gids noemde de naam met oneindig respect. Hij kon niet nalaten terloops een sneer uit te delen naar de Belgische trots met dezelfde roepnaam: "Ce ne sont pas ceux, qui courent derrière un ballon de cuir !"

En de intense bombardementen – alleen al op 21 december 1915 werden 250.000 granaten afgevuurd door de Franse artillerie – herschiepen het bos geleidelijk in een maanlandschap. De schattingen over de verliezen aan mensenlevens gaan tot 25.000 voor de twee kampen. Dat was de prijs die betaald werd voor de hardnekkigheid waarmee de generaals de hoogte

wilden beheersen. Joffre zei: "De Hartmann moet heroverd worden". "Ik houd de wacht over de Rijn", antwoordde de Duitse generaal Gaede. De voorzieningen, de kazematten, de galerijen en ondergrondse bunkers voor soldaten en munitie zijn de grootste van de Vogezes. Van de 6.000 gebouwde bunkers is nog de helft zichtbaar langs een parcours van 90 kilometer loopgraven.

Het nationaal monument 'Hartmannswillerkopf 14-18' maakt deel uit van de nationale monumenten van de Grote Oorlog. Het resoluut origineel monument is het werk van architect Robert Danis en beeldhouwer Antoine Bourdelle. Het werd in 1932 ingehuldigd door de Franse president Albert Lebrun. Toen sprak de vroegere bevelhebber deze woorden: „Sur cet étroit espace de 3 km à peine, plus de 10 000 de nos soldats sont tombés, plus de quatre hommes par mètre de front, proportionnellement autant qu'à Verdun, au Chemin des Dames, sur les collines d'Artois.”

Na het bezoek aan het monument en aan de Duitse begraafplaats van Cernay – aan de voet van de Hartmannswillerkopf – hebben we een wandeling gemaakt naar het Kruis op de berg tegenover het monument. We liepen door de voormalige loopgraven. Het was zaterdag en het leek wel koopavond op de "Meir" in Antwerpen. Deze wandeling heeft veel indruk op mij gemaakt. De Duitsers hebben de stellingen overal gebetonneerd en dat was bij de Franse stellingen wel anders.

Na dit indrukwekkende bezoek, genoten we van een lunch in de tegenover gelegen *Auberge du Molkenrein*. Een goed verzorgde lunch, waar Marinus van Reeth zich ontpopte als verzamelaar van lege witte wijnflessen. In de kelder zorgde de milde aperitief algauw voor een ongelooflijke ambiance. We deden ons te goed aan de "schelle van de zeuge" en de kaas met kirsch, specialiteit van de streek. En ondertussen weerklonk de enthousiaste samenzang: "Junge, komm bald wieder" en "le Temps des Cérises". Molkenrein was een toppertje !

In de namiddag was een stadsbezoek aan Colmar gepland. Omdat het niet evident was om een parkeerplaatsje te vinden voor de bus, waren we iets te laat aan het toerismebureau, wat de wachtende vrouwelijke gids toch wel tot enige wrevell noopte. Het weze haar vergeven: het was drukkend warm geworden en er zat onweer in de lucht. We zullen de ganse geschiedenis van Colmar niet herhalen, zoals ze door de gidsen van naaldje tot draadje werd gepresenteerd. De middeleeuwse en renaissance vakwerkhuisen en de kunstige uithangborden spraken voor zichzelf. En de Belgen konden hun trots niet op toen ze plots met Manneken Pis werden geconfronteerd, een geschenk van de stad Brussel, zoals de trotse gids ons kond deed. En met evenveel trots vertelde ze dat Frédéric-August Bartholdi, de ontwerper van het Vrijheidsbeeld van hier afkomstig was en dat er een museum aan hem is gewijd. Kortom: Colmar is een drukke, maar erg aangename stad, waar

nogal wat af te wandelen was, in die mate dat één van onze groepsleden letterlijk de zolen van zijn schoenen heeft gelopen. Juist op tijd – het was dichtbij beginnen regenen – konden wij vertrekken naar ons nieuwe onderkomen in Mulhouse: *Hotel du Parc*. Verrassend was dat op enkele meters van ons hotel het geboortehuis van Dreyfus lag. Of hoe een verrassing soms in een klein hoekje zit.

's Avond was er nog een avondlijke tocht o.l.v. Gilbert door Mulhouse, alvorens we in restaurant *Zum Sauwadala* geraakten. Normaal is de rechte de kortste weg tussen twee punten. Dit principe moest noodgedwongen worden verlaten, want onze betrouwbare gids was voor één keer de weg kwijtgeraakt: we kregen nog een gratis rondgang in de regen door Mulhouse gepresenteerd. Ik had het vleesgerecht besteld en tot mijn niet geringe verbazing kwam er een half zwijntje op het bord. Ik ben Marinus niet, dus mijn bord was nog half vol aan het einde van de avond. Al met al een heerlijke avond, waarbij we terug in het hotel een jazzorkest aantroffen dat op mijn verzoek "Take Five" van Dave Brubeck speelde en aan die rust waren we wel toe.

Jan van Berkum

VIERDE DAG: VAN SOLDATEN DIE GEZIEN MOESTEN WORDEN

Dat fascinerend vraagje hield, google maar eens, duidelijk niet alleen de vrienden bezig. Hoe zou het die vier jaar aan het andere einde van de loopgraaf geweest zijn? 700 kilometer van Nieuwpoort? Daar ergens aan de Zwitserse grens? Hoe stopt zo'n loopgraaf ineens aardrijkskundig? Het antwoord ligt in Pfterterhouse. Daar, in dat Vogezendorpje, net voorbij de brug over de Largue zegt een bordje dat je 2,3 kilometer moet wandelen om 'punt 0' te bereiken.

Wij, de vrienden, zullen voor altijd de eerste groep 'Belgen' zijn die deze wandeling deden, zo wist de gedreven gids ons te vertellen. Gedreven, ook omdat hij ook een van de initiatiefnemers was om na jaren verwaarlozing toch iets te doen met dat punt 0.

Dat pad van 2300 meter loont de moeite. Onnodig te zeggen dat van wat er aan restanten van 100 jaar geleden nog te zien is, van Duitse makelij is. Vertelde de gids, en wij beaamden monkelend want herkenbaar.

Het staat er dus, zo'n paaltje met 'punt 0'. Of het net daar moet staan? 'U kiest maar', zei de gids, 'we hadden het wat linkser of zo u wil wat rechtser kunnen plaatsen, al naargelang je het in de grond wil kloppen vanaf de Duitse dan wel de Franse stelling. Wij kozen voor het midden'.

Dan was in Vlaanderen met die zee van ons makkelijker om het andere 0-punt te bepalen. Nieuwpoort dus, alhoewel: voor de Duitsers was het Oostende. Pfterterhouse, zo schreven zij de

naam van het dorp, het was voor hen de terminus van de metro 'Oostende-Suisse'.

Pfterterhouse was een rustige sector. De Fransen hadden het dorp in 1914 ingenomen en zouden er blijven tot, ja tot nu eigenlijk, op die vanzelfsprekende 40-44 jaren na. In een soort *salient*, hier is dat een uitstulping in de grens, werden Franse en Duitse legers van elkaar gescheiden door Zwitsers. Zij waren wellicht de enige geüniformeerden uit die hele oorlog met als opdracht om opvallend te zijn, om gezien te worden. Aan weerszijden van hen moesten de vijanden zich wel verstoppen voor elkaar. Al was er, alweer volgens de gids, soms wel sprake van 'enige sympathie'. Zo werden er al in november 1914 acht dagen lang geschenken uitgewisseld. Een ander verhaal was zo mogelijk nog impressionanter. Het wil dat een burgermannetje appels wou gaan halen op zijn grond maar daarvoor en de Franse stellingen en het niemandsland en de Duitse stellingen door moest. En hij wou met een volle mand terugkeren, dat spreekt. *Mission impossible?* Neen, het lukte hem wonderwel. *With a little help from his friends:* Fransen, Duitsers en Zwitsers. En allen applausseerden voor de man met zoveel bravoure. 'Ik haast me', voegde de gids eraan toe, 'dat dit mooie verhaal uniek is, en er veel meer triestere te vertellen zijn waarbij soldaten of burgers wél het leven verloren. Maar die zijn helaas zo oorlogs dat ze verdrinken in dat ene positieve'.

Net zoals bij ons aan de grens was er ook daar een 'elektrieke draad'. Hier waren het de Fransen die de grensovergang wilden beletten. Het maakt het verhaal van die appelman nog heroïscher. De elektriciteit werd hen geleverd door de Zwitsers. Neutrale landen konden nu eenmaal met gelijk wie over gelijk wat zaken doen.

Hoe het eindigde? Op 11 november 1918 staken de Duitsers de witte vlag uit en vertrokken. Het duurde bijna 100 jaar vooraleer men dit magisch 0 punt toeristisch ontsloot. Het loont de moeite.

Net zoals dat Vauban-dorpje Neuf-Brisach/Neu-Breisach de moeite loont. Het fort was het laatste huzarenstuk van hem, en ja het moet gezegd, *'faut le detour'*. Al kies je misschien een iets minder warme zondagnmiddag uit dan wij deden.

Ergens vertellen mijn nota's nog dat de gids afsloot met te zeggen dat 'de Elzas wel een stuk Frankrijk is, maar dat de Duitsers nu sterker dan ooit terugkeren door huizen en gronden te kopen'. Het blijft een eeuwig grensgeval dus...

Johan Van Duyse

- André Dubail, 72 jaar, zet zich al 36 jaar in voor de erkenning van de site "kilometer 0"
- André Dubail vertelt aan de grens het wonderlijke verhaal van de appelhoer
- Neuf-Brisach/Neu-Breisach met vestingen van Vauban. Waar hebben we dat nog gehoord?

VIJFDE DAG: 1917 OF HET EINDE VAN DE EUFORIE

Mulhouse, 14 september 2015. *Il est six heures du matin.* Wat later dan in het Parijs van Jacques Dutronc, *Mulhouse s'éveille.* In het door de bewoners van de uithoeken ervaren als een centralistisch gereguleerd land lijkt zelfs het ochtendlicht onderhevig aan de middelpuntvliedende kracht, uitdijend van de hoofdstad naar de regio's. Alsof de zonnekoning ook aan de provincieplaatsen ver weg van Parijs een straatje van zijn schittering gunt, door de Vaubanvestingen heen. Vanuit het raam op de 4de verdieping aan de achterzijde van *Hotel du Parc* geen 'camions' te zien 'plains de lait' of 'balayeurs pleins d'balais', enkel kleurloze en vaalzwarte daken in een lucht waarin grijs en opkomend blauw met elkaar in de clinch gaan. Op de klaarte van de dageraad is het nog even wachten. 'Le café est dans les tasses', zingt Jacques Dutronc, maar niet zo voor de matineuze vrienden die als vroege vogels aanschuiven aan het ontbijtbuffer. Koffie komt zo. Goddank voor wie het einde van de vierde reisdag en de gezellige vriendenmaaltijd heeft opgerekt in een spiritueus aangelengde gemoedelijke babbel en de nevel achter zich wou laten om de laatste dag van deze weer eens geslaagde slagveldreis in volle klaarte te beleven.

CENTRE POMPIDOU, TEMPEL VAN MODERNE KUNST

Bij het opstappen van de autocar kampt het vooruitzicht op een vijfde beloftevolle dag met het besef dat het einde van de achtste slagveldreis daagt aan de horizon. Vanavond zal het voorbij zijn. *Einmal wenn alles vorüber ist...* Maar niet vooraleer het *Centre Pompidou* in Metz, een kunstencentrum gewijd aan de hedendaagse en moderne kunst, de kans heeft gekregen de artistieke beschouwingen van de vrienden te verruimen en te verdiepen. In de imposante inkomhal draaien witte porseleinen kommen klingelend rond op het wateroppervlak van een blauw getint zwembad, zowel meeslepend als rustgevend. De tentoonstelling 'Warhol Underground' brengt de zestiger jaren heel dichtbij. Niet *The Beatles* of *The Stones* maar de in 1965 door Lou Reed en John Cale opgerichte rockband trok popart-paus Andy Warhol aan voor zijn multimediashow 'The Exploding Plastic Inevitable', waarmee hij in 1966 de USA doorkruist. Beelden, objecten en muziek wijzen op de invloed van de New-Yorkse muziekscene en avantgardistische choreografie in het werk van Warhol. Wie was Andy Warhol nu alweer? De 'plastic' man met

Centre Pompidou te Metz, "witte porseleinen kommen draaien klingelend rond op het wateroppervlak..."

zijn gestileerde portretten van beroemdheden zoals Marilyn Monroe en Elvis Presley, met zijn zeefdrukken van alledaagse objecten zoals Campbell's-soepblikken en met het afbeeldsel van een gestileerde banaan op een platenhoes. Kunst of een parodie op de kunst? De meningen zijn hierover verdeeld, maar vijftientig jaar na zijn dood in 1987 staat Warhol wél met een totale verkoop van 329 miljoen dollar op de eerste plaats van geveilde kunstwerken.

FERNAND LÉGER

In 2012 organiseerde het *Centre Pompidou* de tijdelijke tentoonstelling '1917'. Het jaar 1917 is een vreselijk oorlogsjaar maar 'également une année charnière dans l'histoire de l'art.' In het verschrikkelijke jaar 1917 loopt de wereld vast in een alles verwoestend conflict. Op de hoogte van *Chemin des Dames* stuurt generaal Nivelle op één week tijd 135.000 manschappen naar het slachthuis. 'Au cours de la Première Guerre mondiale, l'année 1917 a une dimension historique particulière tant elle incarne les drames de ce conflit sans précédent, la fin de l'apogée de l'Europe et la naissance d'un siècle nouveau', staat te lezen in de fraaie catalogus, samengesteld uit essays, samen met alfabetisch en chronologisch gerangschikte bijdragen. Een humanistisch en pacifistisch Europa, zoals de Oostenrijker Stefan Zweig en andere intellectuelen van die tijd dat gedroomd hadden, is verzonken in barbarij. Aan de euforie, tewegegebracht door ontwikkelingen op wetenschappelijk, technologisch en artistiek niveau, is een einde gekomen. Dat heeft ook Fernand Léger (1881-1955) ervaren. Van het einde van augustus 1914 tot 1917 is hij, eerst als geniesoldaat en later als brancardier, aan het front. Hij is getuige van de Slag aan de Marne en van de gevechten in de Argonne. Léger, kunstschilder en vertegenwoordiger van het kubisme, is van oktober tot december 1916 in Verdun, 'où il est intoxiqué lors d'un bombardement de gaz, à la suite de quoi il est hospitalisé, puis réformé'. Deze ervaring is beslissend geweest voor het kunstenaarschap van Léger, zoals hij getuigt: 'Cette culasse de 75 ouverte en plein soleil m'en a plus appris pour mon évolution plastique que tous les musées de monde.' In hun uiteindelijke vorm zijn oorlogstechnieken gebaseerd op wiskundige formules. De plaatsbepaling van het doel op kaart, de opzet van de loop van het kanon, de aanvangssnelheid van de granaat en de luchtweerstand zorgen, nauwkeurig berekend en uitgevoerd, voor desastreuze gevolgen. 'Tant d'obus et tant de temps sur une telle surface, tant d'hommes par mètre et à l'heure fixe en ordre.' Pure abstractie, puurder dan de kubistische schilderkunst zelf. Oorlogservaring als artistieke revelatie leidt bij Léger tot het schilderen van mensfiguren als een soort robots, waarvan het schilderij *La Partie des cartes* (1917) getuigt. Wat Léger niet heeft getekend of geschilderd zijn de verschrikkingen op

het slagveld en de uiteengereten lichamen, die hij nochtans methodisch beschreef in zijn brieven vanuit Verdun. Weigering of onvermogen, Léger heeft er nooit een verklaring voor gegeven. 'Ce refus ou cette impossibilité [...] apparaissent comme l'autre raison de tenir Léger pour l'un des rares qui soient parvenus à représenter la guerre, tant que cela était moralement supportable', vermeldt de brochure.

EINMAL WENN ALLES VORÜBER IST

'Ik schijnt mijn testament op alle wanden', is de laatste zin in het gedicht '1917' van Carl Zuckmayer (1896-1977), aangereikt door de 'vrienden van de poëzie'. Een wrang gedicht waarin Zuckmayer de balans van zijn leven als soldaat opmaakt; een gedicht waarvoor hij zich zozeer schaamt dat hij het pas vijftig jaar later vrijgeeft. In 1917 is de vijand niet meer de soldaat aan de andere kant, maar de oorlog zelf. Zuckmayer gelooft niet meer in het bestaansrecht van de oorlog die steeds meer uitloopt op een afschuwelijke slachting. 'Waarom doen we dat, broeder?' Toch ziet ook hij, net als vele generatiegenoten, het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog als een bevrijding, als de opstap naar een nieuwe en vrijere wereld. Enthousiast trekt hij als vrijwilliger ten strijde. Niet dat hij zo oorlogszuchtig is. In de zomer van 1914 met zijn ouders op vakantie in Nederland beseft de 17-jarige jongen, aankomend dichter en oprecht pacifist, dat de tijd van vrede voorbij is. Op een nacht schrijft hij een reeks gedichten, die zeer precies weerspiegelen hoe hij toen nog over de oorlog dacht. Zo ook het gedicht 'Einmal wenn alles vorüber ist'.

*Einmal wenn alles vorüber ist,
Werden Mütter weinen und Bräute klagen
Und man wird unterm Bild des Herrn Jesus Christ
Wieder die frommen Kreuze schlagen
Und man wird sagen: es ist doch vorbei!
Last die Toten ihre Toten beklagen!
Uns aber, uns brach es das Herz entzwei
Und wir müssen unser Lebtag die Scherben tragen.*

*Eens, wanneer alles voorbij zal zijn,
Zullen moeders wenen en meisjes klagen
En men zal onder het beeld van Jezus Christus
Opnieuw religieuze kruisen slaan
En men zal zeggen: het is toch voorbij!
Laat de doden hun doden beklagen!
Maar ons, ons brak het hart in twee
Levenslang moeten wij de scherven dragen.*

Maar op de terugweg naar huis met de trein snelt hij, overweldigd door oorlogsretoriek en een massale stemming van

samenhorigheid onder de Duitsers, zijn pacifisme voorbij. 'Als een soort straling, een warmte die lichaam en ziel doordringt, een zinnelijke trance, haast een wellust van het meemaken, het meebelevens', schrijft hij later. 'Het vooruitzicht van de dood is niet langer vreselijk, want het overkomt iedereen.' De trance vervreemdt hem van zijn gedichten, die hij nu kinderachtig vindt. Zuckmayer is het er nu helemaal mee eens dat het er nu om gaat de vrede te dienen met de sabel in de vuist. Het is dan zaterdag 1 augustus. In het stadscentrum troepen mensen samen voor de mobilisatie-affiche. In een feestelijke stemming trekken Zuckmayer en zijn kameraden naar het inschrijvingsbureau.

'Nog zie ik hun zeventienjarige gezichten', schrijft hij later; 'hoe ze toen waren, jong en fris. Ik kan ze ook niet anders zien want ze zijn niet veel ouder geworden. Ze zijn gesneuveld, allemaal.'

IMMER DIETOTEN

In de Slagveldreizen van de vrienden IFF keren altijd enkele aspecten terug. Van de Derde Slag bij Ieper (juni 2007) over Arras en de Somme (mei 2009), Chemin de Dames, Argonne en Verdun (mei 2010), het Isonzo-front (mei 2011), de Piave en de Dolomieten (september 2012), Gallipoli (september 2013), Il Saliente Trentino (september 2014) tot Ardennen, Elzas en Lotharingen (september 2015) dragen deskundige uitleg en een voortreffelijke brochure niet weinig bij tot kennis van en inzicht in de complexiteit van oorzaken, strategieën en het verloop van de gebeurtenissen. Dat is de rationele benadering. Maar telkens ook drijven inlevende gedichten en confronterende beelden ons naar een emotionele benadering. 'Zij die erbij waren, moeten

we aan het woord laten', heeft Piet ooit gezegd. Dat is de grote waarheid van de slagveldtochten, dit jaar gesymboliseerd in het beeld van de begraafplaats van *Hartmannswillerkopf*, waarvan men bij afdaling van het omgevend front de kruisen steeds groter ziet worden. Omgekeerd aan de eindsequens in de film *'Oh! What a lovely war!'* (Richard Attenborough – 1969), waarin één kruis uitdijt tot een veld van kruisen, met daartussen enkele van de geliefden die achterbleven, schreeuwen zij een bijna onverdraaglijke kreet: *'Immer die Toten, die Toten, die Toten'*. Een eindbalans, abstract in de getallen, maar gekenmerkt door diep leed, verlies en leegte in de menselijke realiteit.

BEDANKT

Al draagt elke slagveldreis iets van een droevige boodschap, toch is er telkens dat verlangen om terug te keren. Ook na een achtste slagveldreis wordt het uitkijken naar de uitnodiging voor een volgende. Maar slagveldreizen ontstaan niet vanzelf. Ze worden georganiseerd door gemotiveerde, geëngageerde en vooral met het thema meelevende personen. Zoals de voorzitter van de vrienden van de poëzie het verwoordde op de terugweg naar huis: 'De tocht in de Ardennen, Vogezen en Elzas was tot in de puntjes voorbereid. Inhoud en organisatie waren top.' Bedankt Roos! Bedankt Gilbert! Bedankt Piet! De reis was af, bijna volmaakt. Volmaaktheid moet het doel zijn, maar we weten dat ze niet van deze wereld is. Toch hebben jullie de wereld van de vrienden er heel kort bijgebracht!

Emiel De Cock

Dankbaar om wat ze mochten meemaken: de enthousiaste deelnemers aan de Slagveldreis 2015.

P O R T R E T

PATRICK BRACKE

deadlines waren dodelijk

"Niet echt dodelijk. Wel doodvermoedend waren die deadlines." Patrick Bracke (51) was van bij de start betrokken bij de redactie van uw ledenblad, de VIFF Flash. Ruim 12 jaar, en eerst nog als VIFF-secretaris. De voorbije 10 jaar als eindredacteur van de Flash. Dat "redigeerstokje" heeft hij nu doorgegeven aan Jan Breyne. Het redigeren, coördineren, kiezen-en-verliezen van artikels deed hij altijd met plezier en geduld. "Alleen dat opjagen van de auteurs om op de valreep hun kopij te krijgen, was een taai karwei", aldus Patrick. En toch, niet daarom zet hij er een punt achter: "Het was gewoon tijd voor iets anders, iemand anders."

iets anders? Dat zal bij Patrick Bracke geen probleem vormen. Zijn interesseveld is breed. Een portretje van een verdienstelijke VIFF-vrijwilliger.

Je hoeft geen historicus te zijn om het ledenblad van IFF overeind te houden, maar het helpt. Patrick mijmert er wel eens over: geschiedenis studeren. "Had ik het maar gedaan! Geboren en getogen in Ieper. Zo krijg je de geschiedenis vanzelf opgelepeld. De oorlog is er overal, elke dag." Maar Patrick's historische belangstelling spoort breder. De moderne geschiedenis, alles vanaf de Franse revolutie, boeit hem. Vader was sociaal assistent en haalde veel boeken in huis. Toch viel de studiekeuze op Secretariaat-Moderne Talen, in Kortrijk. "Beter kans op een job", werd hem ingefluisterd. "Ach, ik was 18, je laat je snel beïnvloeden, kent de mogelijkheden amper," zegt Patrick, "maar vandaag zou ik kiezen voor geschiedenis."

Toch voelt hij zich niet mislukt: "Integendeel. Talen boeiden mij van kindsbeen af. Ik ging er ver in. In m'n collegejaren liep ik de leraar Engels voor de voeten, want ik luisterde naar dezelfde BBC-uitzendingen die hij enkele dagen later in de les gebruikte." Patrick heeft ook een passie voor het Duits: wie van ons kijkt nog dagelijks naar Duitse tv-programma's? (Nee, niet voor de Schlagers!)

En dat van "die job" bleek later te kloppen: met zijn diploma op zak kon Patrick Bracke in 1984 meteen aan de slag in eigen stad als directiesecretaris van het psychiatrisch ziekenhuis H.Hart. "Een job die mij perfect ligt. Nog geen dag spijt van gehad", aldus Patrick.

REIZEN: DICHTBIJ EN IN MIJN HOOFD

Reizen, sport, spoorwegen, fotografie, Duitse (!) tv en geschiedenis. En ja, de Rechtvaardige Rechters. Zo kun je Patrick's passies samenvatten. En hij combineert ze graag. Reizen gaan meestal naar de buurlanden... met de trein. Dit jaar naar de Oostzee, met een tussenstop in Berlijn. Hij was er al eerder, in het spoor van de Britse oorlogsdichter Siegfried Sassoon, die in de jaren '20 door Duitsland trok. "Maar ook in mijn hoofd reis ik vlotjes", zegt Patrick Bracke. "Geef me een interessant boek, en daar ga ik, zonder koffer."

Om een zittend beroepsleven en het lezen te compenseren, doet Patrick aan sport. Zijn figuur oogt bedrieglijk frêle, maar is met fitnesshalters getraind, en pezig door het hardlopen. "Niet fanatiek, wel verstandig gezond", legt hij uit. "De tand des tijds doet zijn werk; ik werk hem tegen..."

GEEN AUTO, WEL EEN ABONNEMENT

Patrick Bracke is gek op de trein. Die fascinatie begon heel vroeg. De Brackes woonden naast een seinhuis aan de Poperingseweg. Papa maakte voor zijn zoonje ooit een kleine seininstallatie met bezemstelen. "Nee, ik ben niet die zonderling met zijn spoorbaantjes op zolder," verduidelijkt Patrick, "maar ik volg met bijzondere aandacht de nieuwtjes over de spoorwegen. Naast de algemene actualiteit. En ja, wanneer de treinen aankomen en vertrekken in Ieper, dat ken ik uit het hoofd." Geen auto? "Zelfs geen rijbewijs", bekend hij. "Ooit heb ik het geprobeerd, maar het klikte niet met de rijinstructeur. Ik ben er definitief mee gestopt." Sindsdien heeft Patrick een treinabonnement. En zijn favoriete trein? "Op de Zugspitze. Het woord zegt het zelf. Zet mij maar op het tandradtreintje bij

Garmisch Partenkirchen, in de Beierse Alpen."

CLICHÉS EN RECHTVAARDIGE RECHTERS

Patrick Bracke ziet de wereld door een fotografisch oog. "Dat merken ze al toen ik een broekventje was," vertelt hij. "Het begon met een pocketfototoestel. Zo'n plat niemendalletje, dat met een drukknopje zijwaarts openschuift. Later kocht moeder van die tonnetjes waspoeder; daarin staken gratis filmrolletjes," aldus Patrick. "Alles heb ik gedaan. Met negatieven geklooid, later ook dia's. Uiteraard werk ik nu digitaal!"

En wát legt hij vast op foto? "Geen toeristische clichés - vergeef me de woordspeling. Als het kan, kies ik een grappige of aparte context voor mijn foto's. Of detailbeelden. Ook veel stadsfotografie."

En dan die Rechtvaardige Rechters? De voorbije jaren heb ik een paar keer met Patrick gecorrespondeerd over dat verdwenen paneel van de gebroeders Van Eyck. "Die fascinatie dateert van mijn tienerjaren. Alweer een boek dat vader in huis haalde." De mysterieuze diefstal van het paneel uit de Sint-Baafskathedraal (Gent, 1934) spreekt tot Patrick's verbeelding: "Rond 2000 heb ik drie jaar in Gent gewoond", vertelt hij. "De fascinatie is alleen nog gegroeid. Het gaat tenslotte over een wereldwerk... dat zomaar verdwijnt. Er verscheen in die periode ook heel veel over de Rechtvaardige Rechters." Komt het paneel ooit nog boven water? "Ik geloof wel dat het ergens veilig zit," zegt Patrick Bracke, "en dat sommigen, van generatie op generatie, weten waar en hoe. Maar de cultstatus van het gestolen paneel is inmiddels zo groot, dat de schroom om het terug te geven evenzeer toeneemt."

FLASH-HERINNERINGEN

Zal Patrick zijn VIFF Flash niet missen? "Nee, ik blijf lid en gretig lezer. De spanning van de deadlines schuif ik graag door naar Jan Breyne, de nieuwe eindredacteur. De herinneringen aan twaalf redactiejaar koester ik", mijmert Patrick. "De Flash-nummers werden aanvankelijk bij mij thuis gevouwen, geadresseerd en verstuurd. Pure nostalgie lijkt dat nu." Hij herinnert zich de start van de VIFF-website, de nieuwe rubrieken destijds, zoals "Mentioned in despatches" en de expokalender: "Het gaf voldoening om die dingen te proberen, te zien groeien... En het is normaal dat er nu weer vernieuwing komt."

Had Patrick Bracke al die tijd een favoriet voorwerp in het IFF Museum? "Geen specifiek voorwerp," begint hij, "maar wel die achtergrondmuziek in de tentoonstelling. Die draag je de hele tijd mee, zelfs nog uren na een bezoek. Daar houd ik van. Wát ik

dan weer een beetje mis in de nieuwe omloop, is een rustpunt, een plek om te bezinnen. Maar kritiek is dat niet. IFF blijft de top."

Geert Spillebeen

Patrick Bracke: "Het was tijd voor iets anders en iemand anders"

I N D E K I J K E R

DE NAGEL OP DE KOP

Honderd jaar geleden, op 4 september 1915, werd in Berlijn een 13 meter hoge sculptuur van generaal Hindenburg onthuld. Het was de grootste *Kriegsnagelung* ooit. Een metershoge replica van deze uiting van patriotisme en liefdadigheid ging in dialoog met het pacifistische kunstwerk 'Wald' op de tijdelijke tentoonstelling 'Der gefühlte KRIEG' in het *Museum Europäischer Kulturen* in Berlijn.

Tot eind augustus 2015 liep in het *Museum Europäischer Kulturen* van de *Staatliche Museen zu Berlin* in Dahlem (Berlijn) de bijzondere tentoonstelling 'Der gefühlte KRIEG. Emotionen im Ersten Weltkrieg'. Deze expo verkende de emotionele kant van oorlogvoering en ook wel de manipulatie ervan: liefde voor het vaderland, offerbereidheid, verlangen naar de familie, haat voor de vijand, trots en moed, (on)eer en schaamte, angst, pijn en verdriet, medelijden, *shell shock*, herdenking... aan de hand van voorwerpen, documenten en kunstwerken.

Populair in Oostenrijk en Duitsland waren de *Kriegsnagelungen* (spijkerbeelden). Deze publieke, collectieve praktijk kende zijn hoogtepunt tussen midden 1915 en eind 1916, maar stierf daarna een stille dood. De *Nagelungen* waren een symbolische daad om de Duitse natie te verenigen, trouw aan de Keizer en het Vaderland uit te drukken, het moreel op te krikken en fondsen te verzamelen ten voordele van de familie van oorlogsslachtoffers en oorlogsinvaliden. Vooraf gekochte nagels (afhankelijk van de prijs zwart, zilver- of goudkleurig) werden met een hamer in een figuur geslagen: menselijke of mythische figuren, wapenschilden, kolommen, deuren, afbeeldingen van het IJzeren Kruis, etc.

HINDENBURG VOL SPIJKERS

De eerste publieke *Nagelung* als patriotische daad om de emotionele aansluiting tussen het oorlogfront en het thuisfront te bewerken en de offerbereidheid aan te zwengelen, vond

Een replica van de Eiserne Hindenburg op de expo 'Der gefühlte KRIEG' in Berlijn.

in maart 1915 in Wenen plaats. Het gebruik verspreidde zich daarna over heel Duitsland. De grootste Duitse spijkerfiguur was een 13 meter hoge houtsculptuur van de populaire hoogste Duitse legerleider generaal Hindenburg op de *Königsplatz* in Berlijn. *Der eiserne Hindenburg* werd ingehuldigd en met een plechtige ceremonie voor het eerst 'bespijkerd' op 4 september 1915. Het Pruisische ministerie van Binnenlandse Zaken stelde echter al eind 1916 een einde aan de spijkerpraktijk: door de aanhoudende oorlog vielen er steeds meer slachtoffers, de oorlogsspanningen begonnen zwaarder op de Duitse bevolking te wegen en de oorlogsmoeheid groeide. Zo verdween het nagelen voor het goede doel stilletjes uit het collectieve geheugen.

ASSOCIATIEVE KUNST

Op de expo *'Der gefühlte KRIEG'* in het Museum Europäischer Kulturen in Berlijn ging een impressionante Hindenburg als verheugde expressie van oorlogsvuur en strijdvaardigheid in confrontatie met de sculptuur *'Wald'* (1984), een groep zwaar benagelde boomstronken van kunstenaar en pacifist Günther Uecker (*1930). De spijker niet als verbindings-

bevestigingsmiddel, maar (samen met de hamer) als instrument van agressie en fysieke/psychische pijn. De associatie met invasieve emoties en de existentiële overgave van de kruiswegstaties zijn niet ver weg. Ook het In Flanders Fields Museum houdt in de permanente tentoonstelling ruimte vrij voor artistieke creaties zoals die van de Frans-Marokkaanse artist-in-residence Mehdi-Georges Lahlou in 2015. Ze laten de bezoeker associëren, andere betekenislagen ontdekken, reflecteren, over- en opnieuw denken ... De nagel op de kop.

Tekst en foto's: Marc Dejonckheere

Catalogus *Der gefühlte KRIEG. Emotionen im Ersten Weltkrieg*, Museum Europäischer Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin, Verlag der Kunst, 2014.

Ijzeren spijkers in boomstammen: 'Wald' van de pacifistische kunstenaar Günther Uecker.

U I T H E T M U S E U M

DE GEHEIMEN VAN EEN GROEPSFOTO ONTSLUIERD

Historisch-artistiek megaproject mondt uit in expositie in In Flanders Fields Museum

21 jaar lang speurde Engelsman Andrew Tatham uit Norfolk naar de levensgeschiedenis van 46 officieren van het *8th Battalion Royal Berkshire Regiment*. Zijn overgrootvader William C. Walton was er de opleider en commandant van. Ze komen voor op een groepsfoto gemaakt in mei 1915, vooraleer het bataljon het

Kanaal overstak om 100 jaar geleden, op 25 september 1915, uit te komen in de Slag bij Loos. Andrew Tatham ploos voor elk van hen hun voorgeschiedenis uit en zocht afstammelingen/familie wereldwijd. Zijn bevindingen vonden een expressie in een animatiefilm, stamboomtekeningen, fotomontages, glasramen, een

De groepsfoto die Andrew Tatham 21 jaar geleden tot zijn zoektocht en historisch-artistiek project inspireerde. Zijn grootvader kolonel William C. Walton, commandant van het *8th Battalion Royal Berkshire Regiment*, zit op de tweede rij in het midden.

nieuwe groepsfoto en een rijk geïllustreerd en puik vormgegeven boek. De historisch-artistieke tentoonstelling in het In Flanders Fields Museum (Koninklijke Zaal) loopt nog tot 30 januari 2016.

Was je ooit voorbestemd om historicus, genealoog of kunstenaar te worden zoals uit de tijdelijke tentoonstelling in de Koninklijke Zaal in de Lakenhallen lijkt?

Andrew Tatham: "Helemaal niet. Toen ik in 1964 in Maleisië geboren werd, was er niets dat daarop wees. Mijn vader was maritiem burgerlijk ingenieur en voerde wereldwijd projecten uit, ook in India en Nieuw-Zeeland. Toen ik de schoolleeftijd bereikte, keerden we naar Engeland terug. Mijn moeder gaf les aan een verpleegstersschool. Ik kan wel zeggen dat ik hun analytische vaardigheden meegekregen heb. Aan de universiteit ging ik chemie en computerwetenschappen studeren en maakte ik deel uit van het *Officer Training Corps*, een onderdeel van het territoriale leger dat mogelijk toekomstige officieren helpt vormen. Ik ging wat reizen en voerde verschillende jobs uit. Ik wist eigenlijk nog niet wat te doen met mijn leven. Je volgt je pad en luistert naar jezelf. De geschiedenis kwam pas opnieuw op mijn weg, nadat ik ze opgegeven had op school. Eind van de jaren 1980 begon ik er wel over na te denken om kunstenaar te worden en volgde ik avondlessen tekenen. Ik droeg ook altijd een notitieboekje bij me waarin ik ideeën voor schilderijen opschreef."

Waar lagen de kiemen van het megaproject 'Een groepsfoto. Voorheen, nu & tussenin', waarvan de expo nu de feitelijke en artistieke neerslag is?

AT: "Op een dag zat ik in een pub in Wimbledon, waar ik een groepsfoto zag met zo'n 200 officieren en manschappen van het *RE Field Squadron*. Het was een ongedwongen, niet-formele foto in de zonneschijn. Ik schreef het als idee op in mijn notitieboekje om er ooit een schilderij aan te wijden, maar besefte wel dat ik nog heel wat research zou moeten verrichten. Daarop trok ik met een vriend naar het *Imperial War Museum* in Londen dat juist een facelift had gekregen. We zagen er aangrijpende filmfragmenten en ik las ook het boek *'First Day on the Somme'* van Martin Middlebrook. Toen herinnerde ik mij, dat mijn grootmoeder Patricia mij ooit een brief van haar vader en mijn overgrootvader William Crawford Walton had laten zien, waar ik toen niets mee gedaan had. Ik vond de brieven terug op zolder bij mijn ouders, maar wilde meer weten. Daarop las ik de regimentsgeschiedenis van het *Royal Berkshire Regiment* in de Eerste Wereldoorlog. Ik vond de groepsfoto met namen, waarvan het origineel zich bevindt in het regimentsmuseum in Salisbury (Wiltshire). Het is ook te zien op de tentoonstelling. Een passage uit de *War Diary* van het *8th Battalion Royal Berkshire Regiment* was de échte trigger om met het onderzoek naar de 46 officieren

te starten, toen hij na de eerste Slag bij Loos overgeplaatst werd naar Aden: Met tranen in de ogen nam hij afscheid van zijn officieren en het was duidelijk hoezeer zijn vertrek bij het *Bataljon* hem pijn deed, met name in deze omstandigheden en op dit moment. Met tranen in de ogen ... voor een traditionele Britse militair met een *stiff upperlip*."

Het project startte in 1994 en vond nu zijn voorlopige voltooiing met de tentoonstelling in het In Flanders Fields Museum in Ieper. Heb je er nooit de brui aan willen geven? Hoe heb je het volgehouden?

AT: "De opdracht die ik mezelf gegeven had, was inderdaad kolossaal, op het lachwekkende af de familiegeschiedenis achterhalen van elk van de 46 officieren op de groepsfoto. Ik had ook al heel wat ideeën voor de artistieke verwerking. Ik besefte dat ik mezelf zou moeten beperken om het onderzoek beheersbaar te houden. Daarom stelde ik mij twee doelen: van elke man op de foto ten minste één familielid/afstammeling vinden en aan de hand van de verzamelde informatie een familieboom laten groeien in een animatiefilm. In het begin stommelde ik wat rond in het donker, bij wijze van spreken. Ik werd overmand door twijfel: zou ik het mijzelf niet te moeilijk maken, zou mijn onderzoek ook iets te betekenen hebben ... Af en toe zat ik ook zonder geld, waardoor ik tijdelijke jobs moest opnemen. Tot ik via een erfenis wat geld kreeg en voor mezelf uitmaakte wat ik nu écht wou gaan doen. Daar was geen twijfel over: dit project. Mijn IT-kennis is mij toen goed van pas gekomen. Door de explosie van het internet en sociale media kon ik makkelijker contacten leggen met families over de hele wereld en ook het vrijkomen van archieven hielp me om ze nu online te consulteren. Ik bouwde een website, zette mijn research online, kwam in contact met genealogen, kreeg links en rechts al een beetje steun ... Af en toe een injectie van enthousiasme deed me wonderen. Ik leerde dat je kleine objectieven moet stellen en jezelf voortdurend moet monitoren als je iets groots wil aanpakken. Als een frontale aanval niet lukt, dan verander je eens van doel en ga je om de blokkade heen."

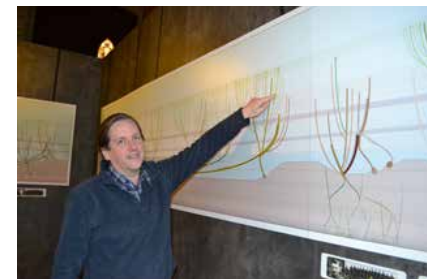
Waren de aangesproken familieleden niet verrast of zelfs achterdochtig als je na 100 jaar in hun familiegeschiedenis probeerde in te breken, om de feiten, verhalen en memorabilia tot kunst te verwerken?

AT: "Van de 46 officieren heb ik verwanten opgespoord en bezocht in 23 Engelse graafschappen, in Schotland, Ierland, Zuid-Afrika, Canada, Amerika en Australië. Ik heb gecorrespondeerd met mensen in Hong Kong, Nieuw-Zeeland, Argentinië, Zwitserland en overal ter wereld. Ik schreef ze vaak een brief dat ik hen zou bellen en lichtte mijn project daarbij toe. Sommigen belden mij direct op en waren meteen enthousiast. Anderen

waren eerder wantrouwig of terughoudend en vroegen of ik misschien op geld uit was. Of ze dachten dat ik een *World War I anorak* was, zo iemand die fanatiek en obsessief met zijn verzameling feiten, namen of data bezig is zonder rekening te houden met het bredere verhaal. Er waren in de loop der jaren zoveel contacten, dat ze eigenlijk nauwelijks tot een volle relatie konden uitgroeien. Toen ik echter eens problemen had met mijn fotooestel om familiekiekjes te repliceren en moest teruggaan, stonden ze mij vaak met meer openheid te woord: ze hadden met familie gesproken, kwamen met nieuwe verhalen, haalden nieuwe persoonlijke voorwerpen boven waar ik niets van af wist of niet naar gevraagd had ... Weigeringen waren eigenlijk op één hand te tellen. Voor de nieuwe groepsfoto op 26 september 2015 in Het Perron en de opening van de expo in het IFFM kwamen 140 afstammelingen naar Ieper in vertrouwen. Hun reacties waren positief."

Wat hoop je dat de bezoekers uit de expositie leren?

AT: "Elke bezoeker draagt uiteraard zijn eigen denkbeelden, cultuur, referentiekader, voorgeschiedenis ... met zich mee. Ik hoop evenwel dat ze nadenken over de capaciteit om te herdenken en te vergeten, essentieel voor het menselijk bestaan. Als je alles moet onthouden en niet kan vergeten, dan kom je op de duur niet meer uit je bed. Het is soms nuttig om te vergeten. Anderzijds is het nodig om te blijven herdenken en te leren uit de geschiedenis. Ik wil hierbij ook een lans breken om belangstelling te koesteren voor de eigen familiegeschiedenis. Sommige mensen denken dat ze eeuwig zullen leven en verzuimen daarom die bij te houden. Anderen vinden hun eigen leven niet noemenswaard, maar over 100 jaar, in een totaal ander kader, zal het wel degelijk fascinerend zijn. Als kind was ik pijnlijk verlegen. Geleidelijk aan ben ik die schuchterheid ontgroeid door naar de universiteit te gaan, militaire opleiding te volgen, voor publiek te spreken. Mijn project heeft mij geleerd dat iedereen tot méér in staat is, als je je engageert, gelooft in wat je doet en je doel op een gedreven manier nastreeft. Geef dus nooit op, maar stop je energie in iets positiefs en constructiefs, wat er ook gebeurt. Ooit gaf ik een presentatie voor 150 schoolkinderen in Mundesley (Norfolk). Op hun kastjes stond een motiverende boodschap: *Anything is possible*. Mijn eigen project zou eigenlijk onmogelijk geweest moeten zijn, door gebrekkige fondsen, voorkennis, ... maar toch is het er, mede dankzij een leerproces en waardevolle contacten. Elk menselijk wezen, zoals de verhalen en foto's ook laten zien, is uniek. Het onderwijssysteem probeert de kinderen evenwel te conformeren. De grootste bijdragen aan de wereldgeschiedenis blijken echter vaak afkomstig te zijn van hen die niet conformeerden. Het heeft allemaal te maken met de vraag: hoe leef je je leven? Hoe reageer je op wat er op je weg komt? Wat

- Andrew Tatham ontwierp van elk van de 46 officieren een stamboomtekening. Ook hijzelf is een loot aan de familieboom.
- Overgeleverde en gekoesterde memorabilia vormen een onderdeel van de expositie in de Koninklijke Zaal van de Lakenhallen.

er op school geleerd wordt, steunt vaak op dogma's die niet in vraag gesteld worden. Daarom is kritische zin belangrijk. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog lag het voor de hand dat expanderende rijken in een eindige wereld met elkaar in conflict zouden treden. Vanuit ons standpunt werden wij slecht behandeld en waren wij de good guys. In Duitsland was er een

ontstellend gebrek aan leiderschap, maar ook zij waren niet allemaal barbaren.”

Hoe heb je de verzamelde historische gegevens artistiek vorm gegeven?

AT: “Eén van mijn oorspronkelijke doelen was een animatiefilm met groeiende stambomen. Aanvankelijk waren ze meer abstract, als organismen met pulserend licht, waarvan delen oplichtten en uitdoofden. Het was een moeilijke evenwichtsoefening om de toeschouwer toch wat meer concrete leads te geven om ze te laten nadenken. Doorheen de jaren zijn de technische mogelijkheden evenwel groter geworden en sinds de eerste publieke vertoning in 2005 kreeg ik ook heel wat feedback om de film te verfijnen. Nu zijn er familiefoto's, historische mijlpalen, seizoenen, maancycli en aangepaste muziek doorheen gemengd. De film vormt de kern van de presentaties die ik geef. Naast de animatiefilm ontwierp ik mijn eigen stamboomtekeningen op een rol papier van 1 bij 31 meter, waarin ook voorouders tot 100 jaar voor WO I en hun afstammelingen verwerkt zijn. De grote hoeveelheid historische kopfoto's vonden hun weg in fotomontages die leven en persoonlijkheid van elk van de mannen weerspiegelen.

Omdat ik de expo ook een spirituele aanwezigheid en sacraal gevoel wilde meegeven, ontwierp ik sinds maart 2014 ook glasramen, met meer kleur en diepte, in mijn eigen artistieke taal. Het was de bedoeling om elk van de mannen uniek te maken, met het hoofd op gelijke grootte, ingevuld met allerlei persoonlijke elementen in juxtapositie en mijn eigen kijk daarop. Het boek, prachtig vormgegeven door Manu Veracx voor B.A.D, is met zijn 200 ruim geïllustreerde bladzijden een mooie

weerspiegeling van en begeleiding bij de expositie, al werd het voor mij een oefening in persoonlijke marteling, omdat ik heel wat informatie moest weglaten.”

Betekent het slot van de tentoonstelling op 30 januari 2016 nu het einde van het project?

AT: “Ik wens eerst en vooral het team van IFFM te bedanken voor het groeiende vertrouwen na de eerste contacten in 2010 en hun inspanningen om mee tot een concrete tentoonstelling te komen, nadat de originele blauwdruk van ideeën zich verder ontwikkelde. De expo kon ook ingepast worden in de 100-jarige herdenking van de Slag bij Loos op 25 september 1915. Als het doek valt, is mijn project echter nog niet ten einde. Ik wil nog een boek schrijven over mijn wedervaren en persoonlijke ervaringen tijdens mijn naspeuringen. Een soort the making of ... De tentoonstelling werd uitvoerig gefilmd en er werden ook interviews afgenomen van familieleden. Ik moet nog uitmaken wat daarmee te doen. Uiteindelijk ligt het ook in mijn bedoeling om verder publiciteit te voeren, de expo naar Engeland te krijgen en meer presentaties in scholen te verzorgen. Na de voorbije 21 jaar is het laatste woord dus nog niet gezegd.”

Interview en foto's: Marc Dejonckheere

www.groupphoto.co.uk — www.trees.co.uk
andrew@groupphoto.co.uk

TATHAM Andrew, Een groepsfoto. Voorheen, nu & tussenin. Een historisch en artistiek project. In Flanders Fields Museum, 2015, 200 blz. Woord vooraf door Piet Chielens.

Voor de glasramen ontwikkelde Andrew Tatham zijn eigen artistieke taal. Ze geven de duistere ruimte een sacraal gevoel.

W E R E M E M B E R

GILBERT TALBOT (+30 JULI 1915) LEEFT IN TALBOT HOUSE

Op 30 juli 1915, 100 jaar geleden, sneuvelde Gilbert Talbot (23) bij Bellewaerde (Ieper). De vijand had er net een nieuw wapen ingezet: de vlammenwerper. Talbot, zoon van een Engelse bisschop, wordt tot vandaag herinnerd in het bekende Talbot House in hartje Poperinge.

Gilbert Talbot symboliseert de *golden generation* die aan het front ten onder ging. Zijn politieke ambities zouden hem zonder de oorlog beslissen tot de top hebben gebracht. De politiek en het maatschappelijke debat waren hem met de paplepel ingegoten. Vader Talbot is achtereenvolgens bisschop van Rochester, Southwark en Winchester en ontvangt thuis de crème van de Britse samenleving. Als kind al declameert Gilbert met verve de verzen van Tennyson en Wordsworth voor de hoge gasten. Aan de bisschopstafel hoort hij de boeiendste discussies over politiek, cultuur en religie. Eén van die gasten is oud-premier Arthur Balfour; de jonge Talbot bewondert hem grenzeloos en beschouwt hem als zijn politieke vader.

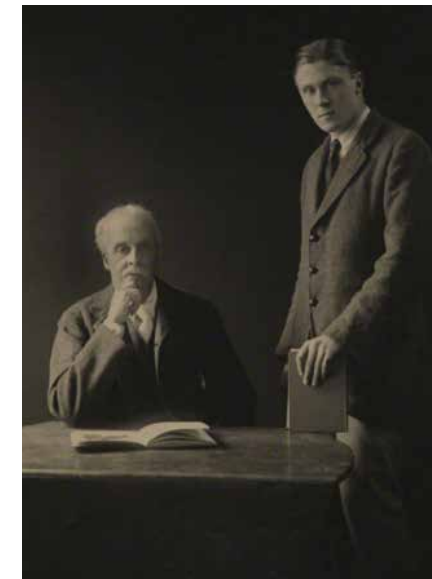
STUDENT EN POLITIEK BEESTJE

Gilbert Talbot gaat in 1910 studeren in Oxford. Hij stort zich vol overgave in het studentenleven en sluit zich aan bij een trits clubs en verenigingen; overal wordt hij ofwel voorzitter of secretaris. Net als zijn vader, opa en oudste broer zit hij ook de befaamde *Oxford Union* voor: de universiteitsclub waar naar aloude traditie elke week zwaar gedebatteerd wordt. Gilbert, goed van de tongriem gesneden, beleeft er – naar eigen zeggen – de avond van zijn leven wanneer de liberale minister (in 1916 ook premier) David Lloyd-George te gast is. De minister is allerm minst populair, maar Gilbert weet de tumultueuze zaal vol studenten met zijn redenaarstalent in toom te houden. Vanaf dan mag hij Lloyd-George een persoonlijke vriend noemen; ze onderhouden een drukke correspondentie.

Als student straalt Gilbert Talbot een natuurlijk moreel gezag uit. Iedereen erkent zijn enorme verantwoordelijkheidsgevoel. Frequente ontmoetingen met oud-premier Balfour maken

van hem een overtuigd, idealistisch aanhanger van de Britse Conservatieven. Gilbert richt mee de Jong Conservatieven op, waarmee hij wil strijden voor meer sociale rechtvaardigheid. Vrienden plagen hem dat hij ooit nog Eerste Minister zal worden.

De jonge Talbot haalt uiteindelijk zijn diploma in Oxford niet. Te druk bezig geweest om de wereld te verbeteren? Omdat hij niet alleen goed van de tongriem gesneden is, maar ook een goede pen heeft, vraagt *The Times* hem een artikel te schrijven over kroonprins Edward, *Prince of Wales*. Het wordt een haarfijn

Gilbert Talbot en oud-premier Lord Balfour (zittend)

portret van diens karakter en studentenleven. Edward, later beschermheer van *Talbot House*, zal geregeld naar Poperinge overkomen en getuigen van zijn vriendschap voor Gilbert Talbot.

NAAR DE OORLOG

Eind juli 1914 onderneemt Gilbert Talbot met een vriend een wereldreis. Amper enkele uren na hun aankomst in Canada nemen ze de volgende boot terug naar Engeland: de oorlog is uitgebroken en ze zijn vastberaden hun vaderlandse plicht te vervullen.

Ze nemen dienst bij de *Rifle Brigade*, waarmee de Talbots geïleerd zijn: Gilberts oudere broer Neville Talbot is er aalmoezenier en heeft z'n sporen verdiend in de Boerenoorlog (Z.-Afrika), net als hun oom, generaal Sir Neville Lytton. Gilbert wordt ingedeeld in het 7de bataljon. De strenge discipline vraagt een serieuze aanpassing na de zorgeloze studentenjaren. Maar hij is vurig overtuigd dat Englands deelname aan de oorlog rechtvaardig is. Begin september schrijft hij vanuit zijn trainingskamp:

"Eén ding is zeker - dat ik de juiste beslissing heb genomen en dat ik met elke vezel van m'n lichaam tot het einde moet doorgaan. De Oorlog werkt ongelooflijk inspirerend, en alle Belgische verhalen en alle duivelse en weerzinwekkende gruwelen die de vrouwen en kinderen door die zwijnen worden aangedaan, doen een mens verlangen om eraan te beginnen - hoewel ik van mezelf geen te hoge dunk heb dat ik oorlog aangenaam vind! Het is allemaal zo fantastisch - het zuivert ons allemaal..."

Tien maanden training volgen. Op 15 mei 1915 steekt zijn bataljon het Kanaal over. Amper tien weken zal luitenant Gilbert Talbot aan het front dienen. Na een maand krijgt hij de kans om, samen met een stafofficier, de ruïnes van de stad Ieper te bezoeken; al die tijd had hij enkel het silhouet van de verwoeste stad gezien vanuit zijn schuilplaats in de spoorwegbedding:

"De binnenstad is simpelweg één woestenij. Het is ondenkbaar dat men de stad ooit herbouwt. We wandelden door de straten en vonden niet één huis dat niet in een ruïne of een grote hoop bakstenen herschapen was. Natuurlijk staan er hier en daar

nog stukken recht, vreemd genoeg soms met van die vertrouwde reclameborden. Ik zag er één van Singer naaimachines. Nog vreemder is het één van die verwoeste huizen binnen te stappen. Bijna alle zien ze eruit alsof ze in paniek verlaten werden, zonder dat de eigenaars de kans zagen ook maar iets mee te grabbelen: half opgegeten maaltijden op de tafels, kleren in de grootste wanorde op de vloeren. (...) En dan kwamen we op de beroemde Markt. De lakenhalle, zonder dak en in puin, ligt langs de hele lengte aan de ene kant, met de kathedraal daar juist achter. Het hele plein is bedekt met losse stenen en puin. Zoals overal elders in de stad is er geen levende ziel te zien, behalve voorbijlopende Britse soldaten..."

De confrontaties in de vuurlinie zijn hard. Gilbert vindt af en toe steun bij zijn broer Neville, intussen hoofdaalmoezenier van de 6de Divisie:

"Ik voelde mij getroost gisteren toen Neville mij kwam opzoeken. Ik zei hem dat een mens zich zo nietig voelde hier, net een atoom, en als je sneuvelde, zou je enkel maar een zandkorrel zijn op het hele strand. (...) Het grootste drama van de wereld was aan de gang..."

Enkele weken later schrijft hij z'n broer:

"De hel is losgebroken aan Hooge Crater - een vreselijke plaats. Benarde tijden, veel zenuwinzinkingen. Kom me opzoeken als je kunt."

FATALE MISSIE BIJ BELLEWAERDE, OP HET HOOGE

Op 30 juli 1915 sneuvelt de veelbelovende, geëngageerde Gilbert Talbot (23) tijdens een tegenaanval ter hoogte van Bellewaerde. (Ja, nu een pretpark...) De plek heet Het Hooge, in Zillebeke (Ieper). De Duitsers hadden die dag een primeur: de vlammenwerper, niet enkel een vreselijk "vuurwapen", maar met zijn dreigende geras en enorme zwarte rookwolken ook immens angstaanjagend. Gilbert Talbots eenheid was pas teruggekeerd richting Vlamerting om er uit te rusten, toen ze rechtsomkeert moesten maken. Nash, Gilberts ordonnans, vertelt (zoals later opgetekend door Gilberts broer reverend Neville Talbot):

(...) We leggen ons langs de kant van de weg te rusten, zo rond 3u.30 's ochtends. Twee uur later word ik wakker gemaakt. Ons bataljon moet onmiddellijk terugkeren om een tegenaanval uit te voeren op de krater. (Hooge Crater) Het 8ste bataljon had die moeten prijsgeven na een onverwachte aanval met vlammenwerpers. Ik wék Gilbert. Eenmaal de slaap uit z'n ogen gewreven, is hij direct fris en opgewekt. We marcheren terug na enkel een kop thee en nauwelijks wat gegeten te hebben. Enkel

hebben wat stukjes chocolade en koekjes bij zich. Het laatste uur of zo stappen Gilbert en ik alleen vóór de rest uit. Hoe dichter we bij Zouave Wood komen, hoe heftiger de beschietingen worden. "Het zal er heet aan toe gaan", zegt Gilbert. "Ik geloof niet dat er velen zullen terugkeren." De toestand van het bos valt niet te beschrijven - bomen zonder één enkel blad liggen als een mikado wirwar door elkaar, overal doden en gewonden, enorme putten, een gruwel en verwoesting die elke verbeelding tarten. We wachten van 2u tot 2u40 terwijl onze kant hen de volle laag geeft. De Duitsers antwoorden furieus. Velen worden gedood of gewond in het bos. Eerst gaat Gilbert de lijn op en neer om de mannen moed in te spreken - we zijn nog maar met zestien - maar wat later kan hij zich door het overonderend lawaai niet meer verstaanbaar maken. Hij gaat wat apart zitten, z'n hoofd lichtjes gebogen. Ik denk dat hij hard aan het bidden was. Voortdurend kijkt hij op z'n horloge. Om 2u45 precies blaast hij op z'n fluitje, het teken voor de aanval. Onmiddellijk springen we de loopgraaf uit en stormen voorwaarts. Gilbert enkele meters voorop, ik in z'n spoor. Hij had mij gevraagd dicht bij hem te blijven. Hij riep: "Komaan jongens, dit is onze dag". Al vlug bereikt hij de oude Britse prikkeldraadversperring. Als hij die begint door te knippen, wordt hij getroffen in de hals en valt over de prikkeldraad heen. Op hetzelfde moment word ik zwaar gewond in de linkerarm. Ik storm vooruit, haal de verbanden uit, leg hem zachtjes op z'n rug en probeer de fatale wonde in z'n hals te verbinden. Z'n blauwe ogen openen zich wijd, hij ziet me, glimlacht, draait zich lichtjes om en sterft. Terwijl ik met m'n rechterhand Gilberts borstzak vasthoud, doorboort een kogel mijn middelste vinger en gaat dwars door zijn sigarettendoos en, vermoed ik, door z'n hart."

TALBOT HOUSE: BLIJVENDE HERINNERING

Aalmoezenier Neville Talbot onderneemt de dagen daarop met enkele vrijwilligers twee pogingen om het lichaam van zijn jonge broer, dat in Niemandslaan ligt, te bergen. Eén keer komen ze tot op drie meter, maar de kogels vliegen hen om de oren. Uiteindelijk begraaft Neville zijn broer in *Sanctuary Wood*. Het houten kruis op het graf wordt minstens nog twee keer stukgeschoten. Neville laat het elke keer vervangen.

Intussen werkt Neville aan zijn project, dat het *"Talbot House"* zal worden. Hij wil het leven van de Tommies zo dragelijk mogelijk maken. In december richt hij samen met (dominee) Philip 'Tubby' Clayton de eerste *Every Man's Club* op in Poperinge. Een uniek concept waarbij geen onderscheid wordt gemaakt in rang of stand. Wanneer Tubby ('tonnetje') de club *Church House* wil noemen, komt er protest van Lt.-Col. Reginald May. Zo'n naam zou soldaten eerder afschrikken dan aantrekken. Uiteindelijk gaat Neville akkoord met de naam *Talbot House*, die hij opdraagt aan zijn broer Gilbert

Neville Talbot en Tubby Clayton tijdens de heropening van Talbot House in de jaren '30.

Uithangbord aan de gevel van Talbot House, Gasthuisstraat in Poperinge.

en de gouden generatie van jonge mannen die nooit meer terugkwamen.

Talbot House (Gasthuisstraat, Poperinge) is tot op vandaag een soort bedevaartsoord gebleven dat de sfeer van 100 jaar geleden ademt. Intussen is er ook een museum en kun je er logeren. Het originele grafkruis van Gilbert Talbot is er te zien in de zolderkapel.

A TOUCH OF PARADISE IN HELL

Over *Talbot House* en de *Toc H*-beweging heeft auteur Jan Louagie een fascinerend boek geschreven: *"A Touch of Paradise in Hell"*. Voor een talrijk publiek werd het boek in de *Concert Hall* voorgesteld op 10 oktober 2015 in aanwezigheid van de Britse ambassadeur Allison Rose. Het brengt een geanimeerd beeld van Poperinge vanaf 1915 en van de stichting van *Talbot House* door Tubby Clayton en Neville Talbot. Het eerste deel, *Portrait of an Every-Man's Club*, schildert een levendig portret van Talbot House tegen de achtergrond van de gruwelijke oorlog, van de opening in december 1915 tot de sluiting begin 1919. In deel 2, *"A Home*

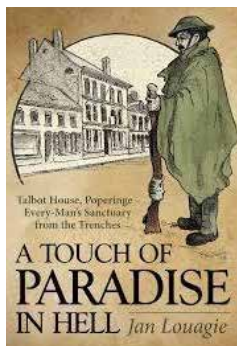
from Home", leidt Tubby ons rond in het soldatenhuis, van het vrolijke gejoel in de kantine tot de serene rust in de kapel. *"A House of People"* schildert een kleurrijk palet aan verhalen en herinneringen van *'Talbotousians'* over gebeurtenissen, die voor altijd aan Tubby Clayton verbonden zullen blijven. En het laatste hoofdstuk neemt ons mee *"beyond the walls"* van *Talbot House*. Op een aangrijpende manier schetst het Tubby's bezoeken aan zijn parochianen in de sloppenwijken van de oorlog, de kameraadschap, de vreugdes en beproevingen en de overwinning van de menselijke geest op het onvoorstelbare lijden. Een aantal zeldzame getuigenissen over het korte leven van het zwaar op de proef gestelde 'dochterhuis' in leper maken het plaatje compleet.

"A Touch of Paradise in Hell" kan niet alleen door de lezer thuis gesmaakt worden, maar kan ook een metgezel worden tijdens een bezoek aan *Talbot House*, de leperboog en de Somme, aangezien het personen en verhalen koppelt aan locaties. Een boek bestellen? Mailtje naar info@talbothouse.be.

Geert Spillebeen

De auteur van *"A Touch of Paradise in Hell"*, Jan Louagie.

Het nieuwste boek over *Talbot House*

UIT DE LETTEREN GELICHT

CHARLES H. SORLEY *aan Duitsland*

Op 13 oktober 1915 sneuvelde, 100 jaar geleden, de Schotse soldier-poet Charles H. Sorley, talent in de dop, op krap 20-jarige leeftijd. Hij mende zijn manschappen te Hulluch (Fr.) toen een kogel van een scherpschutter hem achter een haakse bocht te grazen nam: wég talent.

GEEN EENDUIDIG VIJANDBEELD

Met betrekking tot de oorlog moet Sorleys vijandbeeld op zijn minst niet eenduidig zijn geweest. Alvorens zijn universitaire opleiding aan te vatten in Oxford had Charles er namelijk reeds een half jaar Duitsland op zitten: eerst Schwerin (Duitsland), nadien Jena, waar hij binnen de kortste keren aan de taal en cultuur verknocht raakte. Aan die tijd had hij een grenzeloze bewondering voor de Duitse cultuur en waardevolle vriendschappen overgehouden. Toen de oorlog werd verklaard, werd Sorley gesommeerd stante pede zijn gastland te verlaten. Hij liet zich inlijven bij het *Suffolk Regiment* en reisde af naar het westelijke front (mei 1915), waar hij meteen de rang van kapitein verwerfde. Sorley sneuvelde tijdens de Slag van Loos, maar zijn lichaam werd niet teruggevonden; hij wordt herdacht op de CWGC Memorial van Loos.

WEGBEREIDER VOOR SASSOON EN OWEN

Zijn generatiegenoot Robert Graves prees hem als een van de drie belangwekkendste dichters - de andere twee waren Rosenberg en Owen - die de oorlog wegmaaide. In meer dan een opzicht kan in Sorley een wegbereider gezien worden voor Sassoon en Owen. Zijn stijl is onderkoeld en volslagen onsentimenteel; zijn *'When you see millions of the mouthless dead'* (aangetroffen in zijn tuniekzak) staat wat dat betreft haaks op het romantische sentimentalisme van Brooke. Sorley wijst bij het grote sneuvelen elke postume verheerlijking van wat dan ook (heldendom, een vaderland) af; hooguit lijkt hem een stilzwijgend-ontnuchterde reflectie gepast. Net als Siegfried Sassoon had Sorley, telg uit een protestantse familie van hoog aanzien, zijn opleiding genoten in het prestigieuze Marlborough College. Blijkens zijn eerste gedichten had hij een bijzondere voorliefde opgevat voor het hardlopen door regenweer. Wist hij veel dat zijn levensende hem in een kogelregen te beurt zou vallen. Sorley liet een spaarzaam oeuvre na, dat in januari 1916 van de

persen rolde. Nog datzelfde jaar zouden daarvan zes edities het daglicht zien.

Aan Duitsland

*Blind zijn we allebei. Jouw pijn werd door geen mens beraamd:
Geen mens die jouw land op de knieën zocht te dwingen.*

*Beiden tasten wij in het donker. In land en gedachtegang bekneld
Stoten wij ons aan ons onbegrip.*

*Jij, die met je toekomst nog zo hoge ogen gooide,
En wij, het spoor van onze gedachten net zo bijster,*

*We staan elkaar (zo diebaar nog) naar het leven,
Raaskallen en haten. Staan stekeblind elkaar naar het leven.*

*Als de tijd van vrede komt, dan blikken wij voorwaar
Elkaar wellicht met nieuw-gewonnen ogen*

*Verwonderd aan. Vatten elkaar opnieuw de hand en lachen om de
Oude pijn.*

*Als de tijd van vrede komt. Maar tot de vrede, de storm.
De duisternis. De donder en de regen.*

Chris Spriet

Sorley, soldaat en poëet

- *De Oude Markt te Leuven, nu een oord van vertier voor generaties studenten, toen een plaats van onheil en verdriet*
- *De Oude Markt te Leuven*
- *De Tienestraat te Leuven*

OORLOG EN HAIKU

Ons nieuwe VIFF-lid Willy Callens is lid van haikukring De Fluweelboom, die om de twee maanden vergadert in Bissegem. En ook daar is de herdenking rond 100 jaar Grote Oorlog niet ongemerkt voorbijgegaan.

Het hele werkjaar 2013 werd gewijd aan het schrijven van haiku's rond het thema 'Oorlog en Vrede'. Dat resulteerde in de vorig jaar fraai uitgegeven bundel 'Een tuil klaprozen' (uitgeverij Deystere) die meer dan 200 haiku's bevat.

Af en toe willen wij enkele haiku's in de Flash publiceren. Ter introductie wil Willy eerst enkele van zijn eigen haiku's uit die bundel voorstellen.

Hier alvast een voorsmaakje:

*het veldhospitaal -
in een lege granaathuls
een tuil klaprozen*

*een loden stilte
hangt onder de Menenpoort -
tot koper weergalmt*

*in de loopgraven
honderd jaar na de oorlog
sneeuwballengevecht*

*lentebladeren
op het soldatenkerkhof
kleuren donkerrood*

Wij willen graag verwijzen naar de website:
<https://fluweelboom.wordpress.com>

Willy Callens

MEDIAARUBRIEK

EEN VERZONKEN HERINNERING

het verhaal van de martelaarssteden

Bij de *Presses universitaires de Namur* verscheen enige tijd terug een lijvig boek over de zeven Belgische martelaarssteden: Aarschot, Andenne, Dendermonde, Dinant, Leuven, Taminés en Visé. Alhoewel de bijdragen ongelijk van kwaliteit zijn, biedt deze reader toch een mooi overzicht van wat er in deze steden gebeurde in augustus en september 1914, en hoe zij tot vandaag met deze herinnering omgaan.

HET BEGRIIP 'MARTELAARSSTEDEN'

Het was de Franse kunsthistoricus Marius Vachon die aan de basis lag van het (francofone) concept 'villes martyres - martelaarssteden', gebruikt voor alle Franse en Belgische plaatsen die in het begin van de Eerste Wereldoorlog door de Duitse legers toegetakeld werden. Begin 1915 publiceerde hij een boek met als titel 'Les villes martyres de France et de Belgique. Statistique des villes et villages détruits par les Allemands dans les deux pays, avec 41 vues de villes et des monuments historiques avant et après leur incendie'. In de inleiding van zijn boek citeerde Vachon de Belgische auteur Pierre Nothomb, die in zijn boek 'Les barbares en Belgique' naar diezelfde feiten verwees en sprak over 'de vermoorde steden'. Het ongelukkige lot van deze steden werd tijdens de oorlog ruimschoots gebruikt door de geallieerde propaganda om de strijd tegen de Duitse vijand te verantwoorden. Daarbij richtte het Belgisch propagandabureau zijn aandacht voornamelijk op de begane feiten in Aarschot, Andenne, Dinant en Leuven, steden die zo het symbool werden van de Belgische onschuld tegenover de Duitse barbarij. Na de oorlog werd de samenhang van die steden nog versterkt door het aanhoudende antagonisme tussen de stelling over de Belgische *francs-tireurs*, verdedigd door militaristische verenigingen in Duitsland, en die over de Duitse barbaren, verkondigd door geallieerde patriottische groepen.

HET STATUUT VAN 'MARTELAARSSTAD'

De uitdrukking 'martelaarsstad' is, enigszins verwonderlijk, niet het resultaat van een Belgische of buitenlandse officiële beslissing. De titel werd dus nooit officieel aan een Belgische stad toegekend. De uitdrukking kende na de oorlog wel een ruime verspreiding en werd ook opgeëist door de plaatsen die

de herinnering aan de Duitse invasie in de zomer van 1914 koesterden. Toen de burgemeesters van Dinant en Leuven een paar jaar terug beslisten om de honderdste verjaardag van de pijnlijke gebeurtenissen in hun stad te herdenken, wilden ze de verschillende 'martelaarssteden' verenigen. Daarvoor deden ze een beroep op een wetenschappelijke commissie van historici, die een aantal criteria opstelden: de plaats moest de titel 'stad' dragen, de kwalificatie 'martelaar' werd geassocieerd met het leed van de steden tijdens de invasie in augustus 1914 (reden waarom steden als Ieper, Nieuwpoort en Diksmuide geen aanspraak op het statuut konden maken), en de herinnering moest in de voorbije honderd jaar levend gehouden zijn. Op basis van die criteria werden de steden Aarschot, Andenne, Dendermonde, Dinant, Leuven, Taminés en Visé als 'martelaarssteden' gekwalificeerd.

HET VERHAAL VAN DE VERSCHILLENDE STEDEN

De zeven steden wezen dan een aantal (plaatselijke) historici aan, die per stad een historisch relaas van de gebeurtenissen in de zomer van 1914 schreven. Tegelijkertijd was het ook de bedoeling om de verschillende herdenkingsinitiatieven in de voorbije honderd jaar te beschrijven. Tevens werd per stad telkens een lijst gemaakt van alle slachtoffers die vielen in augustus en september 1914. Een zeer mooi idee, dat in zijn uitwerking heel wat parallellen maar ook talrijke onderscheiden kenmerken in de verschillende verhalen laat zien. Tegelijkertijd kampt dit idee met het bijna onafwendbare lot van readers die door meerdere - in dit geval elf! - auteurs worden geschreven: de ongelijke kwaliteit van de bijdragen van de verschillende lokale historici (soms ook wat krakemikkig vertaald), die niet of onvoldoende wordt weggewerkt door de beide

eindredacteers. Een aantal bijdragen vervallen dan ook in (té) gedetailleerde beschrijvingen en uitweidingen, waarbij verzuimd wordt een onderscheid te maken tussen hoofd- en bijzaken.

HET RELAAS VAN DE BRAND VAN LEUVEN

Eén van de verhalen die niet in dit euvel vervalt, is het relaas van de gebeurtenissen in Leuven. Universiteitsarchivaris Mark Derez en stadsarchivaris Marika Ceunen, - die beiden al meermaals publiceerden over dit onderwerp - brengen een boeiend relaas van wat zich in Leuven afspeelde, en schragen dit met uitvoerig bronnenonderzoek. Daarbij wordt uitvoerig aandacht geschonken aan de brand van Leuven (zie ook de hiernavolgende bespreking van de documentaire over deze brand). 'De brand van Leuven werd een argument voor een rechtvaardige oorlog op het continent', aldus de auteurs met enig gevoel voor overdrijving (p. 349). Tegelijkertijd merken zij op dat Leuven er in vergelijking met bijvoorbeeld Dinant - waar de bevolking werd gedecimeerd - minder erg aan toe was. Via het pakkende beeld van de geblakerde bibliotheek was het echter 'the Oxford of Belgium' dat uitgroeide tot een internationaal symbool.

'EEN VERZONKEN HERINNERING'

In een nawoord gaat Sophie De Schaepdrijver dieper in op de naoorlogse herinnering aan de gebeurtenissen in de martelaarssteden. Van zodra er na de bevrijding openlijk herdacht kon worden, verzezen gedenktekens en monumenten in de publieke ruimte. Toch spreekt De Schaepdrijver van 'een begrensde herinnering': zo werd in Leuven de inscriptie '*Furor Teutonico Diruta*' (door Duits geweld geveld) op de nieuwe universiteitsbibliotheek geraakt en afgevoerd, en werd deze spreuk ook op het Dinantse monument niet 'erkend' door de burgerlijke en kerkelijke overheden. Na de Tweede Wereldoorlog was er sprake van 'een ondergeschikte herinnering': op plaatselijk vlak bleef de herinnering levend, maar het in 1940 door de Duitsers vernielde monument in Dinant werd niet heropgebouwd en het Leuvense monument verkommerde. Vandaag is er sprake van 'een verzonken herinnering' aan de martelaarssteden: het geweld van de Duitse inval kan nu worden overschouwd zonder martelaarsretoriek of beschuldigende toon. De Schaepdrijver concludeert terecht dat de verhalen van de zeven martelaarssteden leerzaam zijn en blijven 'omdat zij ons nader brengen tot een begrip van de 'dynamiek' van vernietiging' die '14-'18 dreef' (p. 451). In die zin is dit boek dan ook een waardevolle, relevante en leeswaardige bijdrage aan de herdenking van de Grote Oorlog.

Luc De Munck

Axel TIXHON en Mark DEREZ (red.), *Martelaarssteden: Visé, Aarschot, Andenne, Tamines, Dinant, Dendermonde, België, augustus-september 1914*, Presses universitaires de Namur, Namen, 2014, 457 p., ISBN 978-2-87037-848-9, 25 €.

- Tiensestraat-Bondgenotenlaan te Leuven
- Zicht op de Universiteitshalle vanuit de Oude Markt
© Stadsarchief Leuven

EEN DOCUMENTAIRE OVER DE BRAND VAN LEUVEN

In het kader van het herdenkingsprogramma van de zeven martelaarssteden organiseerde de stad Leuven verschillende activiteiten. Zo maakte de Leuvense filmvereniging Fonk een interessante documentaire van 35 minuten over de gebeurtenissen in Leuven in augustus 1914: *De brand van Leuven. Kroniek van een oorlogsmisdad.*

LEUVEN ALS DRAAISCHIJF VAN TROEPENVERPLAATSINGEN

De documentaire begint met zwart-witbeelden van huizen die in brand staan en oorlogsjournalist Rudi Vranckx die - wandelend over de Leuvense Oude Markt - zich afvraagt hoe en waarom Leuven eind augustus 1914 op nauwelijks enkele dagen omgevormd werd tot een apocalyptisch landschap. Na beelden van en duiding over de aanloop en start van de Eerste Wereldoorlog, wordt eerst gefocust op de belangrijke rol die de stad Leuven door haar interessante geografische ligging in de eerste oorlogsweken speelde. Koning Albert en de leiding van het Belgisch leger vestigden hun militair hoofdkwartier in het stadhuis, en Leuven werd een draaischijf van troepenverplaatsingen. Toch heerste er die eerste dagen nog een zorgeloze stemming in de stad. Spoedig kwamen echter de eerste vluchtelingen en gewonden toe die gruwelverhalen van het front meebrachten. Daardoor kwam de oorlog heel dichtbij en drong de ernst van de situatie door. Dit wordt voornamelijk geëvoceerd door beelden van de gevechten rond Luik.

DE ANGST VOOR 'FRANCS-TIREURS'

Via beelden van de slag aan de Gete, terugtrekkende Belgische soldaten en door de Duitsers in brand geschoten huizen wordt dan gefocust op 19 augustus 1914. Op die dag verlieten zowel de koning als de allerlaatste Belgische soldaten de stad, en bleven alleen de Leuvense burgemeester Léon Colins en twee schepenen achter om het Duitse leger te ontvangen en de overgave te regelen. Een achtergebleven soldaat, Léon Scheurs, deed nog een wanhoopspoging om de invasie tegen te houden, maar hij werd neergeschoten. Er worden beelden getoond van Duitse troepen, die in de vooravond de stad binnentrokken. De legerleiding vestigde haar hoofdkwartier in het stadhuis en de soldaten werden overal in de stad ingekwartierd. Duitse propagandabeelden maken duidelijk dat het Duitse leger als de dood was voor de zogenaamde '*francs-tireurs*', sluipschutters die

vanuit de huizen het vizier op de vijandelijke soldaten zouden richten.

'MAN HAT GESCHOSSEN'

Op 25 augustus was het Belgische leger na een onverwachte aanval vanuit Antwerpen tot op enkele kilometers van Leuven genaderd, waardoor er grote nervositeit ontstond bij de Duitse soldaten. Vanuit Luik werden nieuwe Duitse manschappen aangevoerd met de trein, ook uit tegenovergestelde richting kwamen Duitse legereenheden, verrast door de Belgische opmars vanuit Mechelen. De strijd, de spanning, de verwarring, de chaos en het geloof in de aanwezigheid van sluipschutters vormden een explosieve cocktail en deden de zaak ontploffen. 's Avonds klonken enkele schoten en ontstonden op meerdere plaatsen in de stad fusillades, waarbij Duitse soldaten patronen leegschoten op de huizen. Foto's tonen de impact van kogels op een aantal Leuvense huizen.

DE BELGISCHE EN DE DUITSE VISIE

Over wie het eerst geschoten had en waarom ontstond een felle discussie, die eigenlijk nooit definitief werd uitgeklaard. In zijn presentatie licht Rudi Vranckx de Belgische en de Duitse visie op de verwoesting van Leuven toe. De meest aannemelijke verklaring, bevestigd door een Belgische onderzoekscommissie en door heel wat ooggetuigen, is dat er bij de vallende duisternis een vuurgevecht ontstond tussen terugtrekkende Duitse eenheden en de Duitse eenheden die in Leuven waren gevestigd en dachten dat ze werden aangevallen door Belgische soldaten. De Duitse legerleiding zag de zaken heel anders: volgens hen werden ze in de Leuvense straten beschoten door de eerder vermelde '*francs-tireurs*'. Ze beschuldigden de Leuvenaars ervan wapens te hebben achtergehouden en een verrassingsaanval te hebben uitgevoerd. Wat er ook van zij, de angst van de Duitse soldaten voor sluipschutters sloeg na het gerucht dat er op hen geschoten werd om in blinde razernij, met rampzalige gevolgen.

'FURORE TEUTONICO DIRUTA'

Aan de hand van geënceneerde beelden (van de brand zelf bestaan geen filmbeelden, enkel foto's) wordt dan de brand van Leuven getoond. Honderden huizen werden in brand gestoken, de bibliotheek en haar 300.000 waardevolle boeken en

documenten gingen in vlammen op, en ook de Sint-Pieterskerk werd aangepakt. Foto's van vlak na de vernielingen illustreren de ravage: op het Stationsplein (nu Martelarenplein) bleef geen enkel huis rechtstaan, in de Statiestraat (nu Bondgenotenlaan) gingen 170 huizen in vlammen op, en een aantal openbare gebouwen - zoals de schouwburg - waren met de grond gelijk gemaakt. De dag nadien werden de brandstichtingen voortgezet. Daarbij gingen de Duitsers zeer systematisch te werk: huis na huis werden ramen of deuren ingeslagen, brandstof verspreid en vuur aangestoken. Het plan was duidelijk: de totale vernietiging van de stad, zodat toekomstige generaties het nooit meer zouden wagen de wapens op te nemen tegen het Duitse leger.

LEUVENAARS OP TRANSPORT EN OP DE VLUCHT

Diezelfde dag en ook de dagen nadien werden heel wat Leuvenaars met de trein op transport naar Duitsland gezet. In Duitsland stopten de treinen geregeld, waarbij de bevolking 'de moordenaars van Leuven' kwam uitroepen, slaan en bespugen. Er worden foto's getoond van een kamp bij Hannover, waar meer dan 600 Leuvenaars terecht kwamen en maandenlang in erbarmelijke omstandigheden moesten overleven. Op 27 augustus meldde de Duitse plaatscommandant aan het stadsbestuur dat Leuven zou worden gebombardeerd en dat alle resterende burgers de stad moesten verlaten. Binnen de kortste keren was Leuven helemaal uitgestorven: we zien beelden van de Leuvense bevolking, die massaal wegvlocht uit de stad. Tot een bombardement kwam het echter niet, het dreigement was vooral een handig middel voor de Duitsers om ongestoord alles wat nog restte te kunnen plunderen. Tegen 28 augustus begon de vlammenzee langzaam te doven, 1081 woningen bleken vernield. Toch bleven de executies, plunderingen en brandstichtingen nog occasioneel doorgaan, het duurde tot 31 augustus vooraleer er een akkoord kwam tussen het pas opgerichte 'comité der notabelen' en de bezetter om deze te beëindigen.

EEN VERWOESTE STAD

Begin september druppelden Leuvenaars weer langzaam hun stad binnen en zagen met afgrijzen hoe die was toegetakeld. Filmbeelden tonen mensen die door het puin dwalen, verdoofd, op zoek naar aanknopingspunten, naar restanten van hun huis, naar geliefden en familie. Ook Duitse soldaten kuieren door de stad, zich schijnbaar niet bewust van wat ze hebben aangericht. Met beeldmateriaal wordt eveneens geïllustreerd dat reportageploegen uit de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Frankrijk en Nederland in Leuven neerstreken en dat de brand van Leuven over de hele wereld een onderwerp was in bioscoopjournaals en kranten.

EEN WERELDWIJDE GOLF VAN VERONTWAARDIGING

De ramp, waarbij meer dan 200 burgerdoden werden geteld, kreeg een enorme internationale weerklank: foto's van krantenkoppen illustreren dat 'the sack of Louvain' wereldwijd voor een golf van verontwaardiging zorgde. Er zijn filmbeelden van de Zwitser Albert Fuglister, die op een internationale conferentie in Parijs ging getuigen over wat hij in Leuven gezien had. Als reactie op de groeiende golf van internationale verontwaardiging publiceerde het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken op 10 mei 1915 een witboek. Daarin werd de schuld helemaal bij de Leuvenaars gelegd: de reactie van de Duitse soldaten was een geval van wettige zelfverdediging. Een onafhankelijke commissie die de feiten wou onderzoeken, werd de toegang tot Leuven geweigerd, wat het idee versterkte dat de Duitse versie was geconstrueerd om de vreselijke misdadaad te verantwoorden.

DE NALATENSCHAP VAN DE BRAND

Tot slot wordt stilgestaan bij de nalatenschap van de brand van Leuven. Na de oorlog werden bijna duizend huizen heropgebouwd, als herinnering kregen ze van het stadsbestuur een gedenksteen die in de gevel verwerkt werd (en die nu nog op heel wat huizen in Leuven te zien is). Er worden beelden getoond van de inhuldiging van het herdenkingsmonument op het Martelarenplein in 1925. Dit monument vermeldt de namen van alle soldaten en burgers die in Leuven om het leven kwamen. Daardoor is het een blijvende herinnering aan één van de meest spraakmakende oorlogsmisdaden die ooit in België plaatsvonden. De documentaire *De brand van Leuven. Kroniek van een oorlogsmisdadaad* slaagt erin om hiervan in een kort tijdsbestek een zeer boeiend en historisch genuanceerd beeld te geven.

Luc De Munck

Matthias THERRY, Cecilia VERHEYDEN en Johan VAN SCHAEREN. *De brand van Leuven. Kroniek van een oorlogsmisdadaad*, Fonk, Leuven, 2014, dvd (35' + extra's: interview met de laatste getuige en fotogalerij), 10 €.

EEN CD DOORGELICHT: FANTOOMPIJNEN

JIM BOYES' Sensations Of A Wound (No Masters NMCD44)
Robert Riby Boyes uit Scarborough, U.K., stond in de eigen familiekring bekend als *Croppie*. Zoals zovele generatiegenoten werd ook hij geroepen om tot heil van zijn vaderland 's Konings tuniek aan te trekken, en zoals voor zovelen uit zijn generatie werd zijn oorlog een verhaal van korte duur. Niet dat *Croppie* het niet overleefde; op dat punt was hij veel eerder een bokkont. Slag geleverd in België (september 1917), verwondingen opgelopen, krijgsgevangenschap (maart 1918) en een internering in Zwitserland tot de Wapenstilstand goed en wel een feit was. Met kerst was hij thuis, na afloop van maandenlange omzwervingen die hem langs Frankrijk, Italië en Duitsland hadden gevoerd. *Croppie* was de grootvader van Jim Boyes, sinds jaar en dag incontourable bij het veelgeroemde Britse a-cappellatrio Coope, Boyes & Simpson, 'quite simply the best purveyors of a cappella song on this island' (Rock'n'Reel). Naast het oprichten van het grensverleggende folktrio *Swan Arcade* en bijdragen aan projecten als The Watsons en de folksupergroep *Blue Murder* telt de artistieke leercurve van de alomtgeprezen Boyes, een van Englands beste harmony-zangers, wel meer mijlpalen, zoals recentelijk zijn muzikale samenwerking met *War Horse* auteur Michael Morpurgo. In onze regio tekenden CB&S als 'time-honoured guests' present op de *Passchendaele Peace Concerts* naast hun rijkelijke productie voor het Noord-Britse No Masters Folk label, waar hun staat van dienst al even indrukwekkend oogt.

Blijkens Jims getuigenissen deed *Croppie* er over zijn oorlogservaringen consequent het zwijgen toe, en naarmate de zanger zich verder in de oorlogshistoriek ingroef kreeg ook de queeste naar het verhaal van de oorlog van zijn grootvader vorm. Dat vond zijn weg naar de cd *Sensations Of A Wound* (lett. Het gevoel van een verwonding), die het relaas ophangt met een eenvoud die bepaald Yorkshireaans aandoet en geschraagd wordt door de subtiele fusie van Jims stemgeluid met de piano- en accordeonbegeleiding uitgewerkt door pianiste annex superster Belinda O'Hooley, zelf bekend van het grensverleggende folkduo O'Hooley & Tidow. Het mag bekend zijn dat Jim eerder reeds tal van oorlogsgelinkte songs op zijn actief had; één, 'Down Upon The Dugout Floor', krijgt op *Sensations* een prominente stek toebedeeld en figureert er tweemaal: eerst als een soortement van ouverture en vervolgens als een pijler in het relaas. Voor twee van de songs liet Boyes zich elders inspireren. 'La Ballata Dell'Eroe' (Ballade van de held) van Fabrizio de André

schraagt *Croppie*'s Italiaanse tijd en Bram Vermeulens 'Testament' refereert bijkomend nog aan het levenslot van Jims oom, die bij de crash van een bombardementsvliegtuig tijdens Wereldoorlog II aan zijn einde kwam. Elders benut Jim nog airtjes afkomstig van hymnes en populaire deuntjes uit die dagen, die hij vervolgens op eigen teksten toonzet. Zijn eigen 'Where You Belong' fuseert hij met een onsentimentele versie van 'Scarborough Fair', bedoeld om de vooroorlogse sfeer op te roepen. Voor het pakkende 'Along The Menin Road' leende hij zowel de melodie als de structuur van 'Banks Of The Nile', waarmee hij de song helemaal de 20ste (21ste?) eeuw binnenleidt; mét de aanvulling van de stem van de thuis achtergelaten vrouw is 'the Menin Road' een vijf minuten durende bezwering. Ondanks de compactheid en urgentie van het verhaal glijdt Jim nergens naar goedkope tranerigheid af, uitzondering gemaakt hooguit voor de opluchting om de hervonden vrijheid in 'Where You Belong'. De galgenhumor van 'Beside The Seaside' en 'The Train Song' of de heimwee van 'Will I See Your Face Again' worden voldoende beheerst gehouden: de composities blijven levendig, nergens overgeacteerd. Ook O'Hooleys begeleiding treft de juiste toon en staat Jims voordracht niet in de weg. Al bij al laat *Sensations Of A Wound* zich niet meteen onder woorden brengen. Het project vergt tijd en reflectie, maar de 'mayonaise pakt' dusdanig, dat de aandacht nergens afglijdt, en wat oppervlakkig bekeken het zoveelste doordeweekse levensverhaal had kunnen lijken, blijft honderd jaar later lang op het netvlies hangen.

Chris Spriet

Zowel de site van Muziekcentrum Dranouter als <https://www.youtube.com/watch?v=yk0ZICjIU> bieden de officiële video van 'Along the Menin Road'.

Jim Boyes, één van Englands beste harmonyzangers

